

Landesbibliothek Oldenburg

Digitalisierung von Drucken

Friderici Iacobi Beyschlagii, Gymnasii, quod Halæ Suevorum est, Adiuncti, & ad ædem S. Mich. Archangeli Catechetæ extraordinarii, Sylloge Variorum Opusculorum

(Programmatvm, Orationvm, Epistolarvm, Poematvm, Dissertationvm, Aliarvmqve Observationvm ...)

Fascicvlos I.II.III.IV.V. Ab Annis MDCC.XXVII.M.DCC.XXVIII.M.DCC.XXIX. Editos, Complexvs. Cvm Indice Triplici.

Beyschlag, Friedrich Jakob

Halae Suevorum, M.DCC.XXIX

V. Ad Virum summe Rever. Amplissimum Eruditissimumque, Dn. D. Gvst. Georg. Zeltnervm, Theologum Altorf. Celeberrimum, Dissertatio, [...]

urn:nbn:de:gbv:45:1-16134

V.

Ad Virum summe Rever. Amplissi-
mum Eruditissimumque,

**Dn. D. GVST. GEORG.
ZELTNERVM,**

Theologum Altorf. Celeberrimum,

DISSERTATIO,

Quæ tenue spicilegium sistit ad vi-
tam Io. LUFFTII, Typographi & Consulis
Wittenbergensis, adiecta Historia Bibliorum
versionis Germ. Lutheri, aliorumque
eius librorum, nuper ab
illo editam.

Vir summe Reverende, Celeberrimeque.

Nihil opus esse arbitror, ut, dum leves
hasce ad vitam Io. Lufftii, præclara
opera, & non sine multo labore, sed & nec
sine magno rei sacrae & literariae fructu, ab
Te editam, atque alibi (a) iam merito lau-
Tom. I. Fasc. II.   A a   datam,

(a) In Sylloges huius Fasc. I. Sect. IX. p. 213.

datam, accessiones publice legendas exhibeo, institutum meum verbose apud TE excusum, aut veniam audaciæ multis excorare contendam. Novi enim candorem tuum, & grato prorsus agnosco animo, quod me ad non negligendas eiusmodi observationes monitis & exemplo tuo identidem extimulare olim volueris, cum in Academia vestra per plures annos dexteritate tua, Præceptor colendissime, frui contigit. Nec loci huius est, neque temporis, ut publice prædicem, quantum ab illo tempore TIBI debeam, quod adhuc privatis literis abunde, nec satis tamen, facere allaboravi. Nunc saltim id TE rogo, VIR humanissime, ut extemporales quasdam, adeoque perquam exiguas observationes, quæ inter perlustrandum vitam *Io. Lufftii*, quam liberaliter mihi transmittere voluisti, natæ sunt, æquo, quod facis, animo legere, & examini tuo subiicere haud dedigneris. Profecto dici non potest, quantam ex eius lectione voluptatem, cum plurima utilitate coniunctam, persenserim; neque ego solus sum, qui gratias eo nomine TIBI debere velit, obstrictum TIBI reddidisti, quicquid est eruditorum, historiae Reformationis

nis

nis & temporum eam secutorum literariæ, ut par est, amantium. Age ergo, **VIR** eruditissime, & spicilegium meum ad messem tuam copiosissimam serena fronte excipe. Erunt, ita mihi non iniuria persuadeo, erunt, inquam, nonnullæ ex meis observationibus, quæ **TIBI** aliisque forte lectoribus non prorsus ingratae existent, iis præsertim in locis, in quibus **Tu** ipse maiorem forte lucem requirebas. Si plus temporis mihi ad hanc opellam rite perficiendam suppeditasset, non ita ieiunam oculis tuis sisterem; sed voluisse interim, satis sit, & si non facultas, voluntas saltem haud improbanda. Forte alio tempore plura **Tecum** & magis elaborata privatim communicare licebit, imo alii viri me longe doctiores & eiusmodi subsidiis instructiores, quos ad symbolas suas conferendas humaniter invitasti, inopiam meam large compensabunt. Titulum ergo libri, quem alicubi dilucidandum sumsi, integrum, si placet, hic recognosce:

*Kurz, gefasste Historie der gedruckten Bibels
Version, und anderer Schrifften D. Martin
Lutheri, in der Beschreibung des Lebens und
Fatorum Hans Luffts/ berühmten Buch
druckers*

Druckers und Händlers zu Wittenberg / auch
 anderer dasigen benachbarten Typographo-
 rum, an (Tit.) Herrn Leonhardt Lufft / wohl-
 verdienten Stadt, Pfarrer zu Gräfenberg ge-
 stellet / und mit vielen Anmerckungen erläutert
 von Gustav Georg Zeltner / D. P. P. und Past.
 Nürnberg und Altdorff / bey Joh. Dan. Fau-
 bers sel. Erben. A. 1727. in 4t. pl. 15.

E regione tituli conspicitur effigies *Ioan. Lufftii*, cum eius insigni typographico su-
 perne addito ; infra hæc verba leguntur :

IOHANNES LVFFT , *Typographus & Consul*
Wittebergensis. Natus A. 1495. d. — Den.
An. 1584. d. — Ex collectione Friderici Roth-
Scholz.ii Nor.

Ad hæc conf. p. 102. 103. & 107. ubi de mu-
 nere eius publico , quo Wittebergæ fun-
 ctus est , fusius ipse egisti, VIR doctissime,
 & ex Balch. Mentzii Epitaph. Witteb. annum
 & diem Lufftii emortualem , 1584. d. 2.
 Sept. demonstratum dedisti.

Ad pag. 2. not. (b)

Hic *Sam. Lufftii*, & alius *Io. Lufftii* mentio-
 nem iniicis, & p. 97. de eodem *Sam. Lufft* &
Emanuele Lufft, fratre ipsius, agis. His addo
 duos alios *Petrum & Arnoldum zum Lufft* /
 tempora Reformationis notabili intervallo
 antegressos, quorum meminit Christianus
 Vrsti-

Vrstisius in Epitome Historiæ Basiliensis p.
84. 85. ubi hoc Epitaphium exhibet:

D. O. M. S.

*DN. PETRO ZVMLVFT, PONT. iuris
Doctori, Basiliensique Canonico, doctrine
& integritate vita insigni, qui inter ca-
tera pietatis opera, propiorum manium sa-
lute, quatuor Missas in hac beatiss. Mariae
ara perpetuo singula quaq; hebdomada can-
tari instituit: ARNOLDVS ZVMLVFT
Doctor, Patruo suo pientiss. ac de se bene
merenti, posuit.*

Ad pag. 3. not. (d)

Locum ex Laur. Surii Comm. rerum in or-
be gestarum, affers hic ex edit. Colon. 1686. 8.
Vti de hac editione TIBI usurpata non du-
bitaverim, ita aliis adici ea potest à Cel. Fa-
bricio adductis in Bibl. Gr. Vol. XII. p. 196.
Mea editio Colon. 1602. 8. apud Arnoldum
Quentelium impressa, eadem pag. 119. ad
a. 1522. locum illum refert; sed nec huius
editionis Fabricius ibi meminit, licet aliam
ibid. 1603. 8. excusam, excitet, quam non
aliam à præcedente esse, legitur in Bibl. Brem.
Class. VIII. Fasc. I. n. XII. p. 177. Cæterum

A a 3

cum

cum ipso Surii loco, Lutheranorum typographis iniquo, conferri potest alius, argumenti non prorsus dissimilis, quem Io. Cochleæo maledicentia sua expressit. En verba eius: *Catholici dolis vestris uti non solent. Non enim vetitis & famosis libellis agunt. Ideo non opus est impressoribus eorum, ut hæreticorum locum in calce ementiantur, quod vestri faciunt, Vuittenbergæ ascribentes plurima, quæ alibi sunt excusa.* Extat hic locus lit. b. in confutatione abbreviata Ioh. Cochlei, adversus Didymum Faventinum Philippi Melanchthonis, olim scripta, nunc primum edita, in admonitionem fidelem Catholicorum apud exteros, Lipsiæ, excudebat Michaël Blum, 1534. in 4t. pl. 6. Quo de libello satis in Melanchthonem, aliosque ei æquales, iniurioso, hodie vero paucissimis cognito, alibi forte dicendi locus erit.

Ad pag. 5. not. (g)

De Martini Pollichii Mellerstadii & Conradi Wimpinæ scriptis controversis, agit etiam Vir Clarissimus Christian. Gotthold Wilisch, in vita (b) Wimpinæ §. IX. p. 13. sqq. quam

(b) Hic etiam p. 18. sqq. de Bohuslao de Hassenstein nonnulla scitu digna leguntur, quæ supra in p. 310, 311, annotare oblitus sum.

quam huius viri docti Commentario Poëtico de Alberti Animosi, Saxonum Ducis, Expeditionibus bellicis, à se iterum in lucem protracto, & Altenburgi 1725. 8. edito, præmisit:

Ad p. 6. med.

Der Augustiner Prior in dem Wittenbergischen Closter / dessen Name sonst Johann Beißger gewesen) Rectius scribendum esse nomen eius *Eberhard Brisger*, Tu ipse bene observasti in Postscripto commentationis tuæ, p. 112. Agit de illo Seckendorffius in Hist. Luth. passim, vid. Indicem voce Brisgerus; qui & Lib. I. §. CXXVIII. in Addit. p. 214. testatur, hunc Eberh. Brisgerum, comendante Wenceslao Linccio, 1525. Norimbergam revocato, Senatum Altenburgensem ad Pastoratus munus, suffragante Luthero, ab Electore Johanne impetrasse, una cum Ge. Spalatino, qui primum locum & Superintendentis (c) munus obtinuit. Elogium Eberhardi Brisgeri

Aa 4

geri

(c) Vnde recte scribit Ven. Albertus Meno Verpoortennius in vita Venceslai Linci, Sacris superioris ævi Analectis, Coburgi 1708. 8. editis, præfixa, p. 22. Georgio Spalatino sacris Altenburgensibus præfecto, socium EBERHARDUM BRISGERVM adiunctum esse, A. 1525.

geri reperitur quoque in Cl. M. Frid. Gott-
helff Gotteri Elogiis (d) clarorum virorum,
qui Altenburgum nostra patrumque me-
moriam tum scriptis, tum egregiis meritis
illustrarunt. Cæterum cum bene p. 112.
demonstrasti, Zeltneri venerande, non
Iohannis, sed Eberhardi prænomen Brisgero
fuisse, hinc minus accurate expressum est
nomen *Ioh. Brisger* in Indice der Seckens-
dorfschen ausführlichen Historie des Lutherthums/
edit. German. Viri summe Rever. D. Eliæ
Frickii', qui & Lib. I. §. CLXI. pag. 651.
idem nomen Iohannis exprimendum cura-
vit, quod tamen p. 742. & p. 2066. cum
vero Eberhardi rursus permutatum legitur.
Id hoc loco observare liceat, videri mihi
Ioh. Brisgeri nomen confusum fuisse cum
Ioh. Brismanni, quem Seckendorffius, in indi-
ce I. Franciscanum, Theologiæ Doctorem,
& post Episcopum Pomezanensem vocat,
qui & de libello quodam eiusdem agit in scho-
liis sive supplementis ad Indicem I. Histori-
cum

(d) Proderunt Ienæ 1713. 8. & recensentur in
Act. Erud. 1714. p. 44. Exhibet Gotterus ibi-
dem etiam Georgii Spalatini, & Wenceslai
Linci Elogia.

cum, voce Brismannus. Est mihi libellus quispiam, valde gratus, in manibus, h. t. *In Cantica Canticorum, brevis, sed admodum dilucida enarratio D. Mart. Lutheri. Witenbergæ typis Ioannis Luft, An. M. D. XXXIX. 8.* plagis undecim constat, & in calce habet epistolam dicatoriam, cuius hæc est inscriptio: *Eximio viro D. IOANNI BRIESMANNO, Sacra Theologiæ Doctore, ac Evangelii fidelissimo Praconi, Koningsbergæ in Borussia, (e) Domino & amico suo. VITVS THEODORVS.* Memorat hic Vitus, D. Venceslaum (Lincum) virum & ob ætatem ac sanctimoniam vitæ reverendum, & sibi in ministerio Evangelii coniunctum, cum à Brismanno rogatus esset, ut hanc operam, edendi scil. huius libelli, à Vito exigeret, diligenter officio heic suo functum esse, qui ipse *Venceslaus* in fine epistolæ, Noribergæ Cal. Aug. 1538. à Theodoro scriptæ, *Brismanno ob longam & iucundam consuetudinem gratissimus amicus dicitur.* Eodem amicitiae vinculo cum & Eberh.

Aa 5

Bris-

(e) Lutheri ad Brismannum epistola quædam adhuc anecdota, cum vita Brismanni, extat in *Erläuterten Preussen / P. IV. n. 2. & P. XVII. n. 15. conf. Relatt. Innoc. 1725. p. 1025. & 1030.*

Brisgerus Wenceslao Linco coniunctus fuerit, facile hinc confusio nominum oriri apud nonnullos potuit.

Ad p. 7. init.

Um einige noch rückständige Kloster- & Gefälle einzutreiben) Non grave fuerit hic integra verba legere, quæ apud Seckendorf. in Hist. Luth. Lib. I. §. CLXI. p. 651. ad a. 1524. edit. Germ. Frickianæ, leguntur: Es hatten alle Augustiner- & Mönche zu Wittenberg das Kloster daselbst / bis auf Lutherum und den Prior Johann (besser Eberhard) Brißger / verlassen // dahero auch diejenige / welche dem Kloster jährlich Zinse und anderes zum Unterhalt nöthiges reichen solten / an sich hielten / und nichts mehr geben wolten / so daß das Kloster nicht im Stande war / die Schulden zu bezahlen / worüber Lutherus mehrmahlen heftigst gegen Spalatinum sich beschweret / und gebeten / daß der Chur-Fürst Einsehung thun möchte / sich auch heraus gelassen / daß er vorlängsten schon das Kloster verlassen hätte / wo er nicht besorgen müste / es dörffte dem Evangelio / und besonders dem Chur-fürsten ein Schimpff dadurch zuwachsen / und die Feinde der Wahrheit ausgeben / als wann er aus dem Kloster getrieben worden wäre / weil eine Veränderung bey ihm groß Aufsehens machen würde. Diemeil aber der Prior (nemlich Eberhard Brißger) sich auch nicht länger wolte im Kloster halten lassen / und Luthero gar unanständig vorkam / sich mit Zinß

ein

einfordern zu placken / so übergab er in
seinem und des Priors Nahmen das Kloster mit
aller Zugehör dem Churfürsten / 2c.

Ad pag. 7. med.

Den 9. Oct. oder Dom. XX. Trinit. vorge-
dachten Jahrs (1524.) hat Lutherus das Clo-
ster Leben völlig verlassen / an welchem Sonntag
nach Galli er / Lutherus, Vormittag in der Kutte
noch geprediget / und Nachmittag in einem Rock /
ohne die Kutte erschienen.) In Bibliothecæ Hist.
Phil. Theol. quæ Bremæ prodit, Class. IV.
Fasc. V. p. 911. seqq. reperitur epistola Mart.
Lutheri, ante inedita, quam Wittember-
gæ 1524. die Urbani, ad Wolffg. Fabricium
Capitonem scripsit Argentoratum; ibi inter
alia; *Quin ego, inquit, iam satis arbitror his
annis indultum infirmis. Deinceps, quia in-
durantur de die in diem, liberrime omnia sunt
agenda, & dicenda. Nam & ego incipiam tan-
dem cucullum (*) abiicere, quem ad susten-*
tatio-

(*) Implevit hoc promissum suum Lutherus, „
utpote qui 5. circiter mensibus postea d. „
9. Oct. cucullo exuto, veste, quali concio- „
natores utuntur, indutus incessit, postquam „
è cœnobio suo iam omnes fratres, præter „
Priorem, discesserant. „ Hæc in nota qua- „
dam, ad Lutheri verba illustranda, subiecit „
ibidem p. 912. Cel. Th. Hasæus, qui Epist. edidit.

tationem infirmorum & ad ludibrium Papæ hætenus retinui. Hæc ille.

Idem Lutherus iam ante in tract. de Votis monasticis, Wittembergæ olim in 4. sine anni & typographi mentione excusi, Dedicatione ad Parentem suum Ioh. Lutherum, ex Eremo (i. e. Wartburgo) d. 21. Nov. M. D. XXI. (quo anno & exemplum meum impressum videtur) scripta: *Sed, ait, ad te revertar, parens mi, & iterum dico, nunquid me extrahes (f) adhuc? At ne tu glorieris, prævenit te Dominus & ipse me extraxit. Quid enim si vestem & rasuram vel gestem vel ponam? Nunquid cucullus & rasura faciunt monachum? omnia vestra, ait Paulus, vos autem Christi, & ego cuculli ero ac non potius cucullus meus? Conscientia liberata est, id quod abundantissime est liberari. Itaque iam sum monachus & non monachus, nova creatura, non Papæ, sed Christi. Hætenus ipse Vir divinus.*

Possideo, inter plura Lutheri sic dicta autographa antiquissima, tria scripta, quorum unum 1521. alterum 1523. tertium 1524. in 4to. prodiit. Illud gerit titulum: *Doctor Martini Luthers Antwort auf Pfingsttag*

(f) Subintellige, ex monachatu.

Tag / den 8. Tag Aprilis, im 1521. vor Kay. Ma.
und den Churfürsten / Fürsten und andern vil der
Stend des Reichs öffentlich beschehen. In aver-
sa tituli pagina Lutheri cucullo induti, effi-
gies cernitur, hac epigraphe:

*Æterna ipsa suæ mentis simulachra Lutherus
Exprimit, at vultus cera Lucæ (g) occi-
duos.*

M. D. XXI.

Alterius hæc est rubrica : XIII. Predig D.
Martin Luthers / newlich usgangen Anno XXIII.
anhengig den vorgetruckten Syben und zwenzig
Predigen. Sampt ein Register und gemennen Inn-
halt. Allein Gott zu Eer. In cuius folii quarti
altero latere eadem Lutheri cucullati figu-
ra paulo plenior reperitur, his superscriptis
verbis:

Gottes Wort bleibet ewiglich.

Tertium, 1524. impressum, hac gaudet in-
scriptione: Die zwo Episteln St. Petri / und
aine S. Jude. Geprediget / und aufgelegt durch
Mar.

(g) Intelligitur Lucas Cranach Senior, pictor
Wittenbergensis, & peritia ligno affabre effi-
gies incidendi, celebris, de quop. 329. sqq. egi,
& infra adhuc nonnulla monebo. Confer
Lexicon Hist. Vniv. Basil edit. voce Cranach.

Mar. Luther zu Wittenberg. Hic nulla amplius
conspicua est Lutheri cucullati effigies.

Ad p. 9. med.

Von welcher Pest daselbsten weiter nachzulesen)
Ipse Lutherus eodem anno 1527. ad Do-
ctorem Ioh. Hessum, Pastorem Vratislavi-
ensem, edidit libellum, cui tit. Ob man
vor dem Sterben der Pestilenz / und wer / fliehen
müge / eyn nüglich Büchlein newlich geschrieben
von Mart. Luther. Wittenberg M. D. XXVII.
4t. pl. 3. sine typographi mentione.

Ibid.

Daß Philippus gar von Wittenberg nach Jena
eine Zeitlang entwichen) Credo ego, huc potius,
quam ad negotium Visitationis, (ut Schlegelius
quidem existimat,) pertinere verba,
in epistola Melanchthonis (h) ad Nic. Kin-
dium, Pastorem Eisfeldensem; *Nos adhuc,
inquietis, IHENÆ haeremus, ac impediunt
tempestates, quo minus in Saxoniam redeamus,
quæ ubi primum erunt mitiores, accingemur ad
eter. Hæc Philippus.*

Eo-

(h) Legitur in Christ. Schlegelii vita Io. Lange-
ri, in Append. n. XXI. p. 215. sq. quam Schlegelius
1529. scriptam putat, nos rectius forte
ad a. 1527. referri posse, censemus.

• Eodem anno 1527. Eobanus Hessus Norimberga ad Phil. Melanchthonem literas dedit, quas invenies in Camerarii libello altero Epistolarum Eob. Hessi &c. lit. C. ubi Hessus: *Audio*, ait, *Scholam vos Genas transtulisse*, metu pestis apud Albim exorta, & *libenter audio; cupio enim imprimis te habere rationem vitæ & valetudinistæ.* Haftenus ille.

A. 1519. adeoque octo annis antea, etiam Sax. Dux Georgius, ob pestem tum grassantem, Academiam Lipsia Misnam transferre coactus est. Vid. sæpe laudata Petri Mosellani epistola ad Iul. Pflugium, in Relat. Innoc. 1702. p. 72. — 79. & 107. — 112. quam & à Schiltero & Schulzio exhiberi, p. 320. alibique observatum a me est.

Ad p. 10. not. (2)

Enchiridii Sexti, Philosophi Pythagorici, & Pythagoræ verba aur. latine, excusa in officina Grunenbergi apud Augustinianos, Wittenburgi (soll aber Wittenberg seyn und heissen) An. 1514. M. Nov.) Non meminere huius editionis, quæ hic ex Maittaire Ann. Typ. T. II. p. 256. producitur, Viri celeberrimi, Urb. God. Siberus, qui Enchiridion hoc cum
lucu-

luculento commentario suo, Lipsiæ 1725. 4. recudi iussit (i) I. A. Fabricius in Bibl. Gr. Vol. XIII. p. 645. sqq. I. C. Colerus in Bibl. Theol. Sel. P. XIII. p. 19. 20. idem in Anthologia T. I. fasc. I. p. 52. sqq. & fasc. III. p. 193. sqq. Beati Rhenani editio, rara hodie, quæ & Ven. Siero ad manus fuit, inter libros meos extat, h. t. *Enchiridion Xysti Pythagorici, Rufino interprete, Sententias continens plerasque pias, & perinde ab Evangelico instituto non omnino abhorrentes.* Constat foliis undecim in forma quarti ordinis, nec anni nec loci mentione, neque in fronte, neque in calce libelli, facta. Scripsit vero Beatus Rhenanus præfationem suam, quæ duabus paginis absolvitur, Basileæ, Cal Oct. A. M. D. XVI. conf. quæ in Sylloges nostræ fasc. I. p. 219. diximus.

Ibid.

Wenn Herr Maittaire (Ann. Typ. T. II. p. 233.) schon 1512. eine von eben diesem Drucker/ doch unter dem Namen Ioh. Viridimontani, heraus

---

(i) Recens. in Act. Erud. Lat. 1725. p. 353. sqq. (non A. 1724. ut in Coleri Anthologia T. I. Fasc. I. p. 52. expressum est) & in laudati Coleri auserlesenen Theol. Bibl. P. XIII. p. 1. — 32. alibique.

heraus gegebene Historiam Daretis Phrygii anführet) Grünenbergium (†) sub isto suo nomine, latina lingua tantum expresso, & alios libros excudisse. testatur, haud dubie oculatus testis, summe Rev. Christ. Frid. Wilisch, (k) hos producens libros: *Decem Præcepta Wittenbergensi prædicata populo per P. Martinum Lutherum Augustinianum, Wittenbergi per Io. Viridimontium a. 1518. impressum mense Iulio, denuo mense Octob. eiusdem anni, 4t.* item: *Der Zehen Gebot eine nützliche Erklärung durch den hochgelehrten D. Martinum Luther / Augustiner - Ordens / beschrieben und gepredigt geistlichen und weltlichen Dienern. It. Eine schöne Predigt von den VII. Todts Sünden / auch durch ihn beschrieben / gedruckt zu Wittenberg durch Johann Grünenberg / 1520. unde & Ven. Krafftii testimonium, à TE productum, confirmatur, Grünenbergium usque ad A. 1520. libros typis suis expressisse.*

Ad pag. 12. init.

Vorgedachte ältere (Melchior) Lotther Buchdrucker in Leipzig / lebte bis zur Zeit Lutheri, da
Tom. 1. Fasc. II. Bb dieser

(†) Conf. Maitt. Ann. Typ. T. II. p. 146. bis.

(k) In Sylloge Auctorum Catecheticorum, quæ extat in eiusdem Iubilis Altenburgensibus, ubi vid. p. 19. de libris à Grünenbergio impressis.

Dieser das Pabstthum angegriffen/ und noch etwas darüber) Vlr. ab Hutten, in epistola, Augustæ Norimbergam ad Bilib. Pirckheimerum, Martinalibus 1518. scripta, quam Burckhardus in vita Hutteni P. I. p. 210. sq. ex Pirckheimeri Oper. p. 319. exhibet; *Reliqua, ait, Lipsim, quam potes cito perferenda cura, in ades Melchioris Lotther, apud quem ea quaeret Stromer. Vbi M. Lotther sen. innui videtur.*

Ibid. not. (b)

Wie aus vielen/ absonderlich des bekantten Apostatae Georg Wicels Schriften zu ersehen/2c.) Spectat huc omnino quidam Wicelii libellus insulsus, quem non usque quaque obvium, Tecum aliquando, Præceptor Venerande, Altorfii à me communicatum, ob aliquam inde hauriendam non vulgarem notitiam, cupide TE meminì perlustrasse. En tit. eius: Apologia, das ist / ein Verteidigs- Rede Georgii Wicelii wider seine Afferres der die Luteristen / mit sampt kurzer Abconterseisung Luterischer Secten / und Preis alter Römischen Kirchen / nützlich zu lesen 2c. in 8v. In fine extat: Gedruckt zu Leiptzigk / Melchior Lotther / M. D. XXXV.

Ad pag. 13. med.

Johann Herrgott / und nach seinem Ableben
die

die hinterbliebene Wittib / Kunigunda mit Nahmen / eine Buchdruckeren in Nürnberg angerichtet /) Duos possideo libellos, qui eodem anno ex Kunigundæ officina olim prodire. Alterius hic est tit. Vom Almosen geben / ein Sermon / M. Caspars Adler 2c. mit D. M. Luthers Vorrede. 4t. M. D. XXXIII. In calce lego: Gedruckt zu Nürnberg durch Kunigunda Hergotin. Alter est Io. Brentii nostri, venerandi nobis nominis, h. t. Wie man sich Christlich zu dem Sterben bereyten sol. Was man Got rechtschaffen dienen sol. Wie das übel nachreden für eyne schwere Sünde zu achten sey; Auf drey Sermon gestellet. Johan Brentius zu Schwebischen Hall. M. D. XXXIII. in 8. In fine est: Gedruckt zu Nürnberg durch Kunigund Hergotin.

Ibid. not. (f)

Joh. Petreium) Hunc Cel. Maittaire Ann. Typ. T. II. p. 386. coll. p. 584. Noribergæ Græcam typographiam excoluisse scribit, & p. 389. coll. 758. præter alios libros Aristophanis Plutum Græce & Latine, Thoma Venatorio interprete, A. 1531. Noribergæ impressisse dicit. Est mihi ad manus hæc editio in forma quarti ordinis, cui præfixa Venatorii dedicatio ad Severinum Bonorum &c. Norimbergæ XIII. Kal. Aug. 1531. scripta. Petreium video etiam rariorem libellum;

libellum , Valentini Ickelsameri Deutsche Grammatica, excudisse, in 8v. in fine enim hæc habentur: Gedruckt zu Nürnberg durch Johan Petreium / anno M. D. XXXVII. Alias eodem Io. Petreii nomine gavisus etiam est Superattendens ille Mulhusanus, qui A. 1571. 8. veterem indulgentiarum libellum (das Römische Ablass, Büchlein) Romæ primum 1481. Latine, & deinceps Norimbergæ Germanice editum, recudi iussit cum præfatione sua, ex qua notabilia quædam loca viri præstantissimi W. E. Tenzelius (l) & I. C. Olearius (m) proferunt.

Das

(l) Im Historischen Bericht vom Anfang und ersten Fortgang der Reformation Lutheri, Cap. II. p. 108. sqq. coll. p. 104.

(m) In Præfatione præmissa libello illi, cui tit.: Historia Romana &c. quem ob insigne de Ionna Papissa testimonium, è museo suo Gottfridus Tenzelius, Ecclesiastes Arnstadiensis, (quem nuper, nescio ubi, vitam cum morte commutasse legi,) Arnstadiæ 1722. 8. recudi fecit. In cuius calce hæc lego „ Impressum (scilicet exemplum, ex quo Tenzeliana editio accurate excusa est) „ Rome per Magistrum STEPHANVM PLANCK, Pataviensem. „ Anno Domini M. CCCCXCIX. die XI. mensis

Ad p. 15. not. (1)

Daß die besten Literatores — in Wittenberg — sich derjenigen Officinen, so an dem Oberrhein lagen / — bedienen mußten) Grato animo excepi hanc annotationem tuam, VIR doctissime, cum supra p. 303. verba Phil. Melanchthonis explicarem; *Efficiam*, ad Eob. Hessum scribentis, *ut aut hic, aut ad Rhenum cudantur*. De Heroidibus Hessi loquitur. Adeoque generatim typos Wittenbergenses raros tum fuisse, tuto confici potest. Conf. quæ mox annotabo.

Bb 3

Ibid.

„ mensis Ianuarii. Sedente Alexandro Pontifice maximo anno eius septimo. „ In fronte eadem insignia Alexandri VI. &c. conspiciuntur, de quibus vide Cel. Th. Hasæi recensionem libelli sui Romæ 1499. 8. Germ. Ling. excusi, quem cum modo memorato Tentzeliano latino eundem prorsus esse, existimo, vid. Bibl. Brem. T. VIII. p. 526. 199. (in cuius tamen pag. 527. pro anno M. CCCCXIX. rescribe M. CCCCXCIX.) Forte in multis illi similis est adductus libellus à Io. Petreio Mulhusæ 1571. 8. prelo iterum subiectus, quem Olearius l. c. rarissimum dicit, cui tit. *Ablass Büchlein. Erzelunge des Heilthums / Gnade und Ablass aller Kirchen in Rom / 2c.* ad quæ verba

Ibid.

Zu Straßburg aber heften ihr Haupt empor
 Wolfg. Cephalæus oder Köpffel ꝛc.) Extat in-
 ter libros meos *Novum Testamentum Græce.*
Argentorati, apud Vuolfium Cephalæum A. 1524.
 8. uti titulus habet, in fine additus est mensis
 Iunius. Eleganti huic editioni, quæ, quod
 non ignotum est, distinctionibus capitum, in-
 versus adhuc caret, Wolfius Cephalæus typo-
 graphus Argentin. præmisit præfationem ad
 Lectorem, in qua inter alia; *Ego, inquit,*
alienissimus esse cupiens, ab istiusmodi perver-
sissimo studio, novam, quam instituo, officii-
nam, quamque exteris potissimum linguis ex-
ornare animus est, Fabritii Capitonis consan-
guinei mei tum industria, tum consilio opi-
tulantibus, Christo imprimis & salutis tuæ dico,
ac perpetuo dicatam esse volo, inde tibi offerens
 Novum

---

verba conf. titulum libelli germ. ab Hasæo l. c.
 recensiti Ceterum Tentzelianum opusculum
 vellem nuper ad manus fuisset Cl. A. M. Gö-
 ringio, cuius docta ad Th. Hasæum Epistola
 huius argumenti extat in laudata Bibl. Brem.
 Class. VIII. p. 926. sqq. conf. Class. VI. p. 371.
 VII. 934. 512. Nova Lit. germ. idiom. 1722.
 Sect. 24. p. 247. sq. Act. Erud. Lat. 1722. p. 564. sq.
 Schelhornii Amœn. Lit. T. I. p. 193. 194.

Novum Testamentum, novo græco caractere, ut ipse cernis, exculum, ὡς τὰ ἀνεροθίνα. Proinde ubi conatum hunc nostrum, amice lector, non omnino displicuisse tibi sensero, Veteris quoque Instrumenti volumina in suos digesta Tomos, iisdem typis transcripturum nos, promitto. -- (n) Argentorati ex ædibus nostris 1524. decimo Calendis Iulias. Partem horum

B 4

verbo-

(n) Liberavit fidem suam Cephalæus biennio post editum hoc N. T. Postquam enim Anno insequente 1525. Homeri Opera Græce, duobus voluminibus in 8v. excudisset, teste Maittaire in Ann. Typ. T. II. p. 667. ubi & docet, Io. Lonicerum ea edidisse, & Phil. Melancthoni, Præceptori suo, dedicasse: prodire fecit ex sua officina A. 1526. Biblia, Græca seu Sacræ Scripturæ veteris novæque omnia, minimo caractere, iuxta editionem Venetam, studio & cum præf. Io. Loniceri, quatuor voll. in 8v. Vetus Test. editum 1526. Novum 1524. uti hunc titulum affert Le Long in Bibl. Sacra, P. I. Cap. III. p. 405. edit. Lips. & ex ea Maittaire l. c. p. 671. Lonicerus in præfat scribit, Cephalæum communibus Hervagii impensis adiectum, πάντα τὰ κατ' ἐξοχήν καλέμενα βιβλία accuratissime & castigatissime transcribi curavisse, eo modulo, quo officinæ suæ primitias, Novum Test. edidit, ut, quibus

verborum priorem video etiam adduci in Le Long (o) *Bibl. Sacr. P. I. C. III. p. 454.* edit. summe Ven. D. Boëneri; ubi & ex Io. Millii *Proleg. in suum N. T. p. 114.* observatur, sequi hanc editionem pene in omnibus Hagenoënsis, ad eamque sine omni dubio excusam fuisse, undecim forte locis exceptis. Intelligitur hic autem editio N. T. Græci, quæ cum præf. Nic Gerbelii, in 4. min. Hagenoæ, typis Thomæ Anshelmi Badensis

bus videretur, totam scripturam & veterem & novam eodem charactere comparare possent, &c. referente Le Long. l. c. qui & p. 406. memorat, eadem Biblia Græca 3. Voll. in 8. Basileæ iisdem typis 1529. prodiisse, addens tamen, hanc non esse novam, sed prorsus eandem editionem, quæ A. 1526. vulgata est, eandemque quoque præfationem, cuius initium mutatum sit, omisso nomine Loniceri, & pro Lutero Hieronymi nomen appositum esse. A. 1542. Wolfium Cephalæum Argentorati Græca Biblia iterum edidisse, testatur 1577. Paulus Crellius, suo tempore id factum esse, inquit, apud Mayerum in *Hist. Vers. Germ. Bibl. Lutheri, Cap. IV. p. 52.* quam tamen editionem apud Le Long l. c. non invenio commemoratam.

(o) Cl. Maittaire in *Ann. Typ. T. II. p. 644.* eadem verba ex Le Long *Bibl. Sacra* excerptit.

sis, (cuius Tv ipse paulo post, cum laude meministi) A. 1521. excusa fuit, quamque Le Long p. 452. sq. describit. Vnde huic editioni meæ Argentoratensi tantundem pretii, imo plus forte tribuendum est, atque Hagenoënsi, quam multis scatere vitiis, ipse affirmas Theologe meritissime, p. 17. not. (o) in hac vita Io. Lufftii, cui iudicio tuo subscribere nullus dubito, quod bene recordor, à Te mihi aliquando ipsum, quod possides, N. T. Hagenoënsē esse ostensum, occasione controversiæ illius inter Viros clarissimos, *Tob. Eckhardum & Petrum Adolphum Boysenium*, quorum ille in coniecturis suis de codice Græco N. T. quo usus est B. Lutherus in conficienda Germanica interpretatione, §. VIII. p. 16. fqq. & p. 26. probatum ivit, Lutherum dicta Hagenoënsi; hic vero in suis coniecturis de codice Græco &c. illum Frobeniana Erasmi editione usum esse, docuit. De hac docta & moderata controversia conferri etiam potest summe Rev. D. Buddei doctissima de origine Socinianismi ab Ecclesiæ emendatione non repetenda, commentatio (quam cum duabus aliis, tum ab ipso editis, in benevolentia tesseram è manu Ven. auctoris acceptam,

gratissimus asservo) p. 21. 22. ubi de Lutheri versione N. T. germ. agens, ait, summam animi malignitatem aut supinam ignorantiam prodere, qui Lutherum accusant, quod verba ista 1. Ioh. V. 7. *Tres sunt, qui testimonium dant in cælo, Pater, Verbum & Spiritus Sanctus*, in ista versione sua omiserit. Cum enim eiusmodi usus sit codice, in quo effectum istud Ioannis non exstabat, transferre illum utique non potuisse, quod in textu græco non inveniebatur. Quamcunque ergo sive Frobenianam sive Gerbelianam editionem Lutherus adhibuerit, cum in utraq; locus iste desit, Luthero, quod eum omiserit, vitio verti nequire. Hæc Ven. Buddeus. At vero dictum hoc palmarium non haberi in Græco hoc Exemplari Haganoënsi, testatur Eckhardus l. c. §. IX. p. 17. conf. Boysenium l. c. §. VII. p. 17. Quod & omissum est (fol. 97.) in illa N. T. editione græca, quam A. 1524. Wolf. Cephalæus (p) excudit, quam Millius putat Haganoënsis referre

---

(p) Ex eiusdem typographeo A. 1537. 8. prodiit etiam N. T. Versio German. sub tit. *Das Neue Testament Jesu Christi. Gedruet zu Straßburg bey Wolff Köpfl. im Jahr M. D. XXXVII.*
cum

ferre. Quid? quod Buddeus l. c. p. 21. affirmat, illud nec in aliis editionibus, quæ eo tempore (loquitur de tempore versionem Lutheri germ. proxime antegresso) doctorum hominum cura prodibant, comparuisse. Possideo vero & aliam N. T. græci editionem, Basileæ apud Nic. Brylingerum 1558. 8. collatis non paucis venerandæ fidei exemplaribus, accuratissima nunc lima, titulo teste, impressam, ubi p. 638. extat isthoc dictum sanctissimum. Nondum in verus distinctum est hoc exemplum, quod le Long in Bibl. Sacra P. I. C. III. p. 470. velut incidenter adducit. Quando Germanicæ Lutheri

---

cum brevi ad lectorem præfatione, ubi illud dictum etiam (fol. 139) deest. Ceterum id adhuc de Edit. N. T. 1524. apud Cephalæum excusa, annotare visum est, quod ea mihi videatur omnino illa ipsa esse editio, de qua Vir solide doctus M. Io. Iac. Rambach, in Institutionibus Hermeneuticæ Sacræ, bonæ frugis plenissimis, L. III. C. I. §. XII. p. 412. non nihil commemorat, his verbis usus: „In tract. *Untersuchung etlicher Dertter des N. T. Part.* „ I. p. 345. observatur, locum Ioan. VII. 37. — „ 40. in veteri aliqua editione Argentoratensi „ anni M. D. XXIV. ita esse distinctum: „

ēc

theri Versioni N. T. primum insertum sit, disputant varie viri eruditi; laudatus sæpe Buddeus recentissime omnium, quod sciam, sententiam suam l. c. p. 23. breviter his expromsit verbis: *Sunt equidem, ait, qui putant, ab ipso tandem Luthero dictum hocce de tribus in cælo testibus suo loco insertum esse. Sed hocce falli certum est, quamquam & incertum sit, quando aut a quonam hocce dictum in versione nostra germanica sit restitutum, & reliqua, qui & tandem recurrit ad Frid. Ern. Kettneri historiæ dicti Ioannei de Sanctissima Trinitate Lipsiæ A. 1713. editæ, Cap. XVI. p. 198. quem omnium diligentissime hac in*

re

„ εἰάν τις διψᾷ, ἐρχέσθω πρὸς με, καὶ πινέτω
 „ ὁ πισεύων εἰς ἐμὲ. καθὼς εἶπεν ἡ γραφὴ,
 „ ποταμοὶ ἐκ τῆς κοιλίας αὐτοῦ ῥέουσιν ὕδα-
 „ τος ζῶντος. Nec diffitendum, hoc modo
 „ verba minus impeditur fluere, & commo-
 „ dissimum fundere sensum., Hæc ille. At
 vero aut vehementer egomet fallor, aut do-
 ctus illius observationis auctor aliam N. T.
 Græci editionem Argent. 1524. proculsam, ad
 manum habuit; quanquam nulla alia illo an-
 no ibi expressa, adhuc mihi innotuerit, uti
 nec apud Le Long in Bibl. Sacr. (nisi forte in
 recent. Edit. illa habeatur) & Maittaire in Ann.
 Typ.

re versatum esse, ibidem testatur, quale elo-
gium vindiciis huius dicti Kettnerianis dedit
quoque D. Io. Frid. Mayerus in *Histor. Verf.*
Germ. Bibl. Lutheri Cap. IV. §. 8. p. 53. qui
& ipse haud parce hac de re egit. Confer,
VIR Celeberrime, ipse tuam, communi ad-
huc applausu exceptam, commentationem
de novis Bibliorum Versionibus Germani-
cis non temere vulgandis, Cap. III. §. XIV.
p. m. 82. sqq. Adde Eckhardi & Boysenii
scripta aliquoties iam laudata, utrobique p.
17. sq. & ad quos Boysenius provocat, Ma-
ium, Mastrichtium, Millium. In compen-
dio quoque omnem huius effati Ioannei
histo-

Typ. aliam reperio, qui posterior tamen T. II.
p. 644. Basileensis cuiusdam N. T. Gr. apud
Io. Bebelium 1524. 8. excusi, & à Longio in
edit. priore prætermitti, meminit. Causam
vero huius meæ sententiæ hanc affero, quod
in mea, quam, teste Cl. Rambachio, auctor
eius dissertationis adhibuisse videtur, editio-
ne N. T. Græci, Argent. 1524. Wolffg. Ce-
phalæi typis expressa, illa verba Ioh. VII. ---
(fol. m. 107.) longe aliter interstinctâ legun-
tur. En integrum locum accuratissime ex-
cerptum: Ἐν δὲ τῇ ἐσχάτῃ ἡμέρᾳ τῇ μεγάλῃ
τῆς ἑορτῆς, εἰσήκει ὁ Ἰησοῦς καὶ ἔκραξε λέγων,
ὁ ἀν

historiam accurate exposuit idem D. Buddeus in Instit. Theol. Dogmat. L. II. C. I. §. XLVI. p. 356. — 363. Etiam Rev Io. Melch. Krafftius in Prodromo Hist. Verf. Germ. Bibl. p. 14. aliquando prolixè deductam illius testimonii sanctissimi historiam se datum, pollicitus est. His superaddo Cel. Maittaire in Annal. Typog. T. II. pagg. 5. 6. 276. & 621. alibique fortasse.

Ibid. in fin. § p. 16.

Am allerfleißigsten excolirten die Griechische Typographie zu Hagenau — — Th. Anselmus — — und der gelehrte Ioh. Secerius von Saucha / der mit Luthero, Philippo und andern gelehrtesten Männern Correspondenz hatte / — wiewohl er auch seinen Ruhm sehr beslecket damit / daß er / und vielleicht nit ohne Grund / wie die Littern es augenscheinlich lehren / dem greulichen Vaganten Mich. Serve-

---

εάν τις διψᾷ, ἐρχέσθω πρὸς με καὶ πινέτω, ὁ πι-
 ψεύων εἰς ἐμὲ καθὼς εἶπεν ἡ γραφὴ, ποταμαὶ
 ἐκ τῆς κοιλίας αὐτοῦ ῥέουσιν ὕδατ' ζῶντ'.
 τοῦτο δὲ εἶπε περὶ τοῦ πνεύματ', κ. τ. λ.
 Quæ interstinctio prorsus conspirat cum illa,
 quam in N. T. Græci, cum annotationibus
 Des. Erasmi, Basileæ apud Io. Frobenium A.
 M. D. XVI. in fol. excusi, rarissima, quod con-
 stat, editione deprehendo.

Serveto hülfliche Hand geleistet / und wenigstens das gottlose Buch de Triaitatis Erroribus zum Druck gebracht.) Vid. de Io. Secerio Maittaire Ann. Typ. T. II. p. 386. sq. ubi ait, illum 1527. græcam typographiam excoluisse. Eodem anno, prid. Cal. Sept. Eob. Hessus Norimberga ad Phil. Melanchthonem literas (q) dedit, ubi, inter alia; Oro te, inquit, mi Philippe, fidele consilium des, cuinam tu putes τὰ εἰδύλλια mea inscribenda, etenim Secerio iam in has nundinas nisi editioni destinata in proximas vernaes, verum nondum cuiquam inscripta, & forte tibi (nam hoc sepe cogito) nisi tu aliter iubes, inscribam & dedico carmine non epistola. Nunquam enim satis placuit mihi poëma dedicare epistola stilo pedestri scripta, precipue ab ipso autore, qui tamen mos receptus est, ut video, hisce temporibus. &c. Idem Eob. Hessus in alia epistola, proxime sequente, ad Euricium Cordum, Nurnbergæ X. Cal. Febr. 1531. missa: Existimo, ait, & te aliqua mearum nugarum vidisse, cum & Secerius quadam corruperit verius, quam excuderit. Inter quæ mea Idyllia, Deum im-

morta-

(q) Quæ extant in Camerarii libello altero Epistolarum Eob. Hessi &c. lit. C.

mortalem, quam depravata edidit, sic ut integros, etiam versus, ne dum syllabas aut dictiones omiserit. — Theocritum — Secerius his nundinis proximis est editurus Græce & Latine. — Præterea Heroides (r) repastinatas, & à pessimis & monstrosis sordibus expurgatas Secerio dedi, quas tamen, opinor, his nundinis non edet, nisi meum præscriptum transgredi voluerit. Utinam autem quicquid edet, non depravet tantum. Qui quidem tam familiariter nobis utitur, ut obiurgatus propter corrupta scripta nostra, præsens ridendo, absens iocando crimen diluat. Huic homini quid facias nisi ut ignoscas, & amici vitium noveris, non oderis. Hæc ille, quæ data opera protuli integra, ut genius huius typographi melius intelligatur, qui excusis, ut perhibent nonnulli, sacerrimis Serveti libris, famæ suæ æternam inuflit maculam. Hæc dum scribo, & TE ipsum quoque, Theologe præstantissime, in hanc inclinare sententiam video, pace tua, nonnulla hic altius iuvabit repetere, cum ab hac mea opella, illustrandæ rei typographicæ Lufftianæ, destinata, non id alienum vide-

---

(r) Vid. quæ de Hessi Heroidibus supra p. 303. & 364. dicta sunt.

deatur. Quodsi itaque verum est, quod Viri Clarissimi, infra nominandi, affirmare haud dubitarunt, execrandos Serveti libros ex Io. Secerii officina in lucem protrufos fuisse; videtur mihi providentissimum Numen, aliquot iam annis ante, Secerium ab impressione nefandorum Serveti librorum tacite velut abstrahere voluisse monitis doctissimorum Virorum, Melanchthonis, Obfopœi, aliorumque. Ita namque *Phil. Melanchthon* in Epistola dedicatoria, quam A. 1527. (s) ad Fridericum, apud S. Egidium Norimbergæ Abbatem, scriptam Nonni translationi sancti Evangelii secundum Ioannem, Græce, per *Ioannem Secerium* (t) illo anno impressæ, præfixit, admodum notanter scripsit: *Certe, ait, hoc tempore in hoc tanquam civili bello literatorum, uberrimus proventus est, non tantum nugacissimorum librorum, sed etiam perniciosissimorum. Proinde soleo con-*
Tom. I. Fasc. II. C c sulere

(s) Eodem anno à Secerio excusus est Iob cum Commentariis IOANNIS BRENTII nostri, ceu mox pluribus commemorabo.

(t) Vid. Maittaire Ann. Typ. T. II. p. 685. collata p. 388. ubi & hæc verba ex epistola illa Melanchthoniana excerpta.

fulere Typographis, (u) ut potius sumptus faciant in veteribus codicibus edendis. Idque fieri optarim imprimis in Theologicis, quos non leve scelus est sinere perire. &c. Ita Philippus satis pie & prudenter. His continuo subiungam (*) non minus, imo magis etiam gravia & ponderosa Vincentii Obsopæi verba ad Georgium March. Brandenb. scripta anno 1529. in Dedicatione Polybii (x) Gr. Lat. A. 1530. in typographia Io. Secerii Hagenoæ in fol. excusi: *Impetravi, inquit, ab ornatissimo*

mo

(u) Conf. quæ paulo post de monitis Phil. Melanchth. ad Petrum Brubacchium, Secerii in officina typographica Haganoënsi, ut videtur, successorem, dicuntur. p. 414. sq.

(*) Præeunte Cl. Maittaire l. c. p. 388.

(x) Adducit hanc editionem maxime Rever. D. Io. Alb. Fabricius in Bibl. Gr. I. lib. III. Cap. XXX. §. V. p. 758. addens, versionem Nic. Perotti separatim adiectam, & ex Obsopæi codice hanc editionem recensitam esse. Ea in Bibliotheca Gesnero-Simleriana sub voce Vinc. Obsopæi non memoratur; occurrit tamen in tit. Polybius. Maittaire vero in Annal. Typ. T. II. & operis huius p. 739. a. 1530. mentionem facit, & p. 388. verba supra à me prolata, excerptis, subiiciens paulo post, Vinc. Obsopæum ONOLTZPACHII habuisse Scholam, ex qua

mo Viro Ioanne Secerio, Haganoënsi Typographo, quoniam multos annos utor familiarissime, ut interpretationem latinam Nic. Perotti ad calcem adiungeret. — Eius generis Authores priscos solidæ eruditionis refertissimos debebant nostri quoque Typographi tandem per Germaniam excudere — Nullo vero modo ferendum est ipsis, ut suæ officinæ omnibus pateant a sinis, & chartarum carnificibus — De iis mihi sermo est, qui omnes angulos com-

Cc 2 plent

qua data sit ad GEORGIVM VOGLERVM Brandenburg. Cancellar. Epistola Marco Heremita præfixa 1530. cuius de lege spirituali capitula, græce cum latina sua versione Obsopœum A. 1531. 8. in eadem Io. Secerii officina excudi curasse, & hoc loco, & p. 749. observat Cl. Maittaire. Nec huius libri memoriam conservari video in dicta Biblioth. Gesnero-Simleriana, nec alius, qui mihi præsto est, h. t. „De arte bibendi libri tres, autore Vincentio Obsopœo „ Elegiaco carmine scripti, & Norimbergæ An. M. D. XXXVI. apud Io. Petreium impressi sunt in 4t. plag. 12. Dedicavit illos ex ONOLTZPACHIO, mense Ianuar. A. 1536. Io. Harttungo, Iudici in Fonte Salutis. Cum Poëta fuerit Obsopœus, liberalius paulum vino indulgere insimulabatur; quam criminationem à se depellere hic studet, scriis

plent ineptis (y) ναὶ ἐΦηγεῖσιν paginis, & omnibus prelorum officinis facessunt negotium. — Nonne vero extremo pudendum est flagitium, hoc divinum Germaniæ inventum, hoc nobile artificium, hanc præclarissimam artem transfundendorum in mille exemplaria codicum, quorumlibet etiam rudissimorum asinorum abusui & libidini esse expositam. Discant ergo tandem vel communi iureconsultorum proverbio typographi, neque omnia, neque passim, neque ab omnibus oblata, imprimenda esse.

Hæc

scribitque inter alia ad Harttungum : „ Malo
 „ autem, inquit, paulo immoderatio-
 „ ροπέτης dici, quam merito accusari aut
 „ seditiosus, aut doctor pestilens, aut in-
 „ Deum blasphemus, aut alienorum scripto-
 „ rum falsarius, aut Sacra Scriptura per-
 „ versor, aut disturbator pacis & concordia-
 „ Evangelicæ, aut pestilentissima hereseos au-
 „ tor & adiutor, aut sacrilegus ac nefarius
 „ Sacramentarius, aut furia Anabaptistica,
 „ aut denique turpis mœchus, aut im-
 „ stor, aut plagiarius. Sed meis criminato-
 „ ribus peculiari scripto respondebo, daturus
 „ operam, ne frustra cicadam (quod aiunt)
 „ ala comprehenderit, Hæc ille.

(y) Eiusmodi insulsissimarum & ineptissimarum
 scheda.

Hæc, ut dixi, anno Sæculi decimi sexti vigesimo nono rectissime scripsit Obsopœus, & caractere *Io. Secerii* exprimenda curavit. Quis ergo cogitet, *Secerium*, his gravissimis adhortationibus iam antea probe munitum, biennio post prelum suum maledicto Serveto commodatarum fuisse, ut flamma & excidio dignissimos de Trinitatis Erroribus libros, aliaque eiusdem, illi subiiceret. At vero factum hoc esse, primus, quod sciam, Cl. Schelhornius (z) demonstratum ivit, coniecturis Viri Clar. Michaëlis de la Roche, (a) qui illos Hagenoæ impressos esse, statuit, ulterius indulgendo. Hanc Schelhor-

Cc. 3,

nii

---

schedarum, quæ tum copiose, locis, ubi impressæ sunt, plerumque omissis, sub monstrosis titulis & figuris prodierunt, aliquot possideo volumina, quarum vel solis titulis conspectis indignationem aliquando & risum continere posse, difficile est.

(z) In Amœnit. Lit. T. III. p. 108. postquam paulo antea in T. II. p. 349. scripsisset, ex typis facile conici posse, in Germania, & forte, ut nonnulli suspicentur, Basileæ eos fuisse prelo subiectos.

(a) Dans la Bibliotheque Angloise Tom. II. Part. I. p. 80. 85. 138. 180. confer, si placet, Bibl. Brem. Class. I. Fasc. V. p. 739. sqq.

nii opinionem nuper sive citavit, sive approbavit summe Rev. L. Io. Henr. à Seelen, (†) subiungens, Schelhornium demonstrare hoc studere ex similitudine typorum, quibus alii libri in *Seceriana officina* excusi essent. Cui sententiæ & Tu ipse, Zeltneri Venerande, pollicem nunc premere vide-
ris. Duo nunc anni sunt & aliquot menses, cum Generos. ille & humanissimus literarum & literatorum Mæcenas Norimbergensis nunc cælo receptus, Dn. *Christophorus Jacobus Imhof* ab & in Weidenmühl (b) rarissimos Serveti libros mihi inspiciendos benevole concederet, quos & postea alibi tum typis impressos, tum manu descriptos videre contigit. Nondum tum de coniectura illa cogitare datum fuit, quantum tamen memini, typorum, quibus exemplum Imhofianum erat excusum, idea in mente mihi
re-

(†) In *Select. Liter. Diss. II.* p. 76. quo loco fusam exhibet Mich. Serveti librorum rarissimorum de Trinitate recensionem.

(b) Natus fuit An. 1654. d. 30. Dec. obiit d. 24. Ian. 1726. Effigies eius ornat frontem Partis quartæ Actorum Eruditorum & Curiosorum Franco-niæ, in cuius Sectione secunda, p. 228 — 239. vita eius reperitur descripta.

recurrat persimilis illi characteri, quo non-
nullos libros à Io. Secerio impressos ἀυτόπτης
intueor. Possideo enim libros, quos offi-
cina eius produxit, sequentes :

1. *De constituendis Scholis Mar. Lutheri liber
donatus latinitate; cum præf. Phil. Melanch-
thonis. Haganoæ, per Ioh. Secerium, (c) in 8v.
sine addita anni mentione.*

2. *De instituenda vita, & moribus corrigen-
dis iuventutis, Paraneses, à Christophoro
Hegendorphino primum quidem in priva-
torum discipulorum gratiam comparata. De-
inde vero in usum aliorum bonæ indolis iu-
venum conscripta. Haganoæ, per Iohan. Sece-
cerium (d) Anno M. D. XXIX. 8v.*

3. *D. Salonii Viennæ Galliarum Episcopi doctiss.
ad Veranium Fratrem, Dialogi duo, in quo-
rum priore parabolas Salomonis, in altero au-*

CC 4

tenz

(c) In titulo conspicua est ipsius nominis nota
compendiaria, sibi invicem innexis literis
I. S. quæ aliquando, ubi insigne eius typogra-
phicum, lanus bifrons, non occurrit, in libris,
ab eo excusis inveniuntur. Conf. Maittaire
Ann. Typ. T. II. p. 387.

(d) In fine libri additum est insigne illius typo-
graphicum *lanus bifrons*. Vid. Maittaire loco
paulo ante citato.

tem Ecclesiasten interpretatur. Bessarionis Patriarchæ Constantinopolitani, de ea parte Evangelii, si eum volo manere &c. erudita & valde utilis disceptatio. D. Ioh. Alex. Brassicanus, Iureconsultus, pietatis ergo in lucem edidit. Haganoæ ex officina (e) Iohan. Sec. An. M. D. XXXII. Mense Februario, in 4t.

Hi à Secerio, quanquam variis typis, excusi libri mihi forte occurrebant, ubi tamen & eiusmodi character passim cernitur, qui illi respondere videtur, quo Serveri libri horrendi à Secerio dicuntur impressi. Sane Schelhornius (f) disertis verbis ait, *iisdem typis exscriptos esse Serveti libros, quos ipse inspexit, quibus memoratus typographus Haganoæ Joannis Agricola Scholia in Epistolam Pauli ad Titum*

(e) In calce iterum comparet Ianus bifrons, superne adscriptis verbis: Haganoæ apud Iohannem Secerium excudebatur, Anno à nato Christo, M. D. XXXII. Mense vero Februario. I. A. Brassicanus utrique scripto peculiarem Dedicacionem præmisit, quarum priorem scripsit Viennæ Austriæ ex Regio collegio. Anno à nato Iesu M. D. XXXI. Mense Decembri; posteriorem ibidem M. D. XXXII. Mensis Ianuarii die III. Non video hunc librum adduci à Maittairio ad h. a.

(f) Amœn. Lit. T. III. p. 108.

Titum A. 1530. M. Sept. & Io. Brentii Commentarios in Iobum An. 1531. in octavi ordinis forma excudit. Cum & Brentii nostri Ecclesiastæ tum patriæ meæ, Halæ Suev. meritissimi, liber iste clavem doctissimo Schelhornio præbuerit, fateor, me editionem hanc libri Iob hucusque ignorasse, quamquam alia, tempore illâ prior, quippe A. 1527. Haganoæ. 8. sine dubio in eadem officina excusa hoc tit. *Liber Iob cum Commentariis Ioannis Brentii, ad veritatem Hebraicam ita translatus, ut nulla porro, obscuritas lectorem possit offendere;* ex Iacobo le Long (g) & qui hunc secutus est, Maittaire (h) mihi innotuerit, quorum tamen neuter editionem de A. 1531. annotavit. Hoc ipso tamen anno trigesimo primo alius liber (*) lucem vidit, hac insignitus inscriptione: *Xenophontis Symposium; & compendiosa explicatio in errores Ulyssis Odysseæ Homericæ, Græce, opera & studio Vinc. Obsoepœi edita:* per Iohannem Secerium, 8. Haganoæ. 1531. In nota addit Maittaire, Mense

C c 5

Julio

(g) In Bibl. Sacr. P. I. C. IV. p. 720.

(h) In Annal. Typogr. T. II. p. 684. ad a. 1527.

(*) Profert eius titulum Maittaire l. c. p. 753. cui & cetera, quæ de illo monet, debere me, fateor.

Julio prodiisse, & Symposium inscripisse
 Obsopœum *Ioanni Brentio in Hala Suevorum*
Ecclesiastæ; explicationis autem libellum,
 quem imperfectum & mutilum, in anti-
 quissimo quodam codice ἀδέσποτον καὶ ἀνώ-
 γωνον repererat, *Ioanni Secerio* dedicasse. Un-
 de rursus patet, quod ipse innuis VIR præ-
 stantissime, à viris doctis magni habitum
 fuisse Secerium, quem & iam A. 1518. in
 Reuchlini de Heb. Accent. & Orthogr. librum
 Hagenoæ per Thom. Anshelmum 1518. ex-
 cusum (i) hoc scripsisse Epigramma, sæpe
 laudatus Maittaire refert:

IO. SOCERIVS (k) Lauchen. Literarum
 sacrarum studiosis.

Qui cupit Hebræam sese duce noscere Linguam
In capita primum Biblia Hebræa secet.

Deinde rudimenta Iudaica Capnionis,

Tum septem Psalmos expositos relegat.

Extremum liber his consummat rite laborem:

Sermo voluminibus quatuor iste patet.

Notatu quoque cum primis digna est episto-
 la,

(i) Vid. Maittaire l. c. Vol. II. 388. sq. coll. p. 323.
 qui & p. 55. sqq. de Anshelmo agit. Ipsum vero
 Reuchlini librum recenset Maius in vita eius,
 p. 434. sqq.

(k) Ita legitur nomen eius impressum apud Mait-
 ttaire l. c. p. 389.

la, quam Lutherus An. 1527. d. 13. Sept. ad Ioannem Secerium scripsit, in qua querelam movet, quod Martinus Bucerus Postillam, quam vocant, Ecclesiasticam suam corruerit; quam in Epistolarum Lutheri Libro II. p. 348. sqq. reperiri, ait Seckendorffius in Hist. Luth. L. II. §. XXX. p. 82. col. a. qui & col. b. verba nonnulla inde producit; conf. edit. Seckend. Luther. Frickiana ad illum annum p. 827. ubi & hæc amplius leguntur verba: *Er (Lutherus) begehret auch von Secerio, daß wo er diese Lateinische Version seiner Postill wieder auflege / Er diese Epistel dem vierdten Tomo beydrucke.* Obiter hic monere liceat, nescire me, quo iure & Ill. Seckendorffius & Ven. Frickius, illo præeunte, epistolam Lutheri A. 1527. datam esse scribant ad *Io. Secerium, Typographum Basileensem.* Neque enim, quantum ego diligenti investigatione assequi poteram, *Basilea* is vel unquam, vel illo præsertim anno typographicam exercuit artem, alias ei sine dubio Maittaire Ann. Typ. T. II. p. 342. aut alibi, locum dedisset. Certe A. 1526. cum alios libros, tum Luciani opera græcè, duobus volum. in 8. Haganoæ ex Io. Secerii officina, lucem vidisse, laudatus Maittaire ἐξ αὐτοψίας ostendit.

ostendit(1) qui & in subiecta nota, verba nonnulla ex Io. Secerii ad Hier. Bomgartner Dedicatione, profert: *Tu miro studio, scribentis, impetrasti tandem, ut Norimberga literarum studia erigerentur. Cui pulcherrimo conatui tuo ego veluti primitias Lucianum Græcum dedico, &c.* Quem librum & præfat. Secerii Tvmet ipse dignum iudicavisti, cuius hoc ipso in loco, quem nunc nonnihil illustrare conor, non sine laude mentionem faceres. A. 1527. autem in eadem urbe Haganöensi Secerium strenue illam artem excoluisse, dubitare nos vetant illi libri, quos tum excudit, à Maittairio ad illum annum allegati, quorum nonnullos supra fuse à me ipso commemoratos deprehendes. Hinc sequentibus annis, Maittairio passim testimonium perhibente, Haganox ad libros imprimendos operam suam locavit, quam & A. 1531. & 1532. (certe anno priore) sceleratissimo errori *Michaëli Serveto* commodasse videtur, ceu supra fuse dictum est. Si coniecturam coniecturæ addere liceat, exi-

---

(1) Ann. Typ. T. II. p. 676. Etiam I. A. Fabricius in Bibl. Gr. L. IV. Cap. XVI. p. 505. hanc editionem, sed vagè, adduxit.

existimarem, Servetum prorsus correctoris officio apud Secerium defunctum esse. Talem enim postea quoque Lugduni in officina Casp. Trechselii, sub *Mich. Villanovani* nomine eum egisse, & *Bibliis Sacris ex Santis Pagnini translatione*, quæ tum corrigenda ipsi erant, *varias adiecisse glossas impias satis, & anguem sub herba latentem indicantes*, b. frater tuus (m) docte demonstravit. Perrexisse deinde Secerium, Maittaio præeunte video, libros ex prelo suo Haganoënsi emittere usque ad A. 1534. quo tamen non nisi unicum, ex Gesneri Bibliotheca, adducit toties mihi memoratus Annalium typographicorum conditor, h. t. *Ioan. Metzleri rudimenta primæ partis Græcæ Grammatices, excudit Secerius 8. Hagen. 1534.* Eundem, facta Secerii mentione, reperio in Gesneri Bibl. à Simlero contracta, voce Ioan. Metzleri, fol. m. 104. a. ubi & in folii proxime

---

(m) In vita Mich. Serveti, p. 499. sq. quam suæ de doctis Correctoribus typographicis Centuriæ inseruit; quem locum integrum transcripsit, facta fratris tui mentione, Cel. Maittaire Ann. Typ. T. II. p. 583. sq. in notis; ubi & similem, ac notatu imprimis dignum locum ex Le Long Bibl. Sacr. p. 597. & 687. (editioni Boernerianæ hæ paginæ respondent) excerptum sistit.

xime præcedentis altero latere, voc. Ioach. Camerarius, lin. 19. 20. col. b. alium deprehendo librum eo anno ab eodem impressum, h. t. *Commentaria interpretationum argumenti Thebaidos fabularum Sophoclis*, excusa Haganoæ in officina Seceriana, anno 1534. Atque hi libri videntur mihi, ni fallor, ex ultimis fuisse, quos Secerius Haganoæ impressit, neque enim posthac ullum vel vidi, vel allegatum deprehendi; ita ut credam, Secerium anno Sæc. XVI. trigesimo quarto, vel mortuum esse, vel alio commigrasse, vel *Petro Brubacchio*, quod prorsus verisimile est, officinam suam reliquisse. Enimvero est inter libros meos unus, à Maittairio ad hunc annum prætermisus, cui tit.

D. Erasmi Rot. de duplici copia verborum ac rerum libri duo. Vna cum commentariis M. Veltkirchii Oratoria Professoris in Schola Vittenbergensi, iam recens natis ac editis. Haganoæ ex officina Petri Brubachii. An. M. D. XXXVIII. Mense Augusto. Cum gratia & privilegio Casareo ad sexennium. 8v.

Philippus Melanchthon præfationem ad Petrum Brubachium, quem Typographum Haganoensem & sibi suavissimum vocat, præfixit, in qua ait, sibi dubium non esse, quin

iam intelligeret, quanti referret, ut optimi
quique authores imprimantur, neglectis iis,
ex quibus aut nulla, aut perquam exigua
utilitas ad studiosos bonarum literarum red-
iret. Non enim perinde referre, *ut pro-*
miscue quosvis susciperet, cum non ex æquo
studiosis profint omnes. Et quia ut nunc
essent hominum ingenia, plures mali quam
boni reperirentur, atque inde accideret, ut
malorum authorum maior esset proventus,
quam bonorum, dandam esse operam, ut
huiusmodi scriptis publicandis literariam
iuventutem sibi devinciret, quibus ad hæc
studia humaniora discenda ac cognoscenda,
non vulgariter accendi quiret. Nec certe
male fecit Melanchthon, quod eiusmodi
monitis primitias quasi artis typographicæ
à Brubachio Haganæ in posterum exer-
cendæ, circumscriberet, quæ, ut supra com-
memoravi, frustra dedit Secerio. Plures de-
inde libros progressu temporis ibi impressit,
quorum nonnullos & Maittairius adducit.
Vsum quoque fuisse illum video eodem in-
signi typographico, Iano scilicet bicipite
vel bifronte, quod Secerius ante usurpave-
rat, certo indicio, ad Brubachium huius
officinam impressoriam pervenisse. Quod

Hala

Halæ Suevorum postea Brubacchius hanc artem excoluerit, variis nec contemnendis præstantium auctorum evulgatis monumentis; & hinc Francofurtum ad Mœnum concesserit, ubi longo tempore perstitit, alias forte D. V. uberius docebo, quando nonnulla, ad historiolum artis typographicæ Patriæ meæ, Halæ Suevicæ, pertinentia, cum harum rerum curiosis communicabo, in quibus tamen ex latebris suis eruendis, minus feliciter adhuc me versari potuisse, candidus profiteri necesse habeo. Quapropter doctos viros & Te ipsum inprimis, Zeltner humanissime, non immerito ad eiusmodi observationes, si quæ sese fortassis offerant, mihi non denegandas, quo par est studio atque modestia invitatos velim. Sed hæc
 ὡς ἐν παρόδῳ.

Ibid. (p. 16.) in nota.

Wie man denn auch von Lateinischen Büchern / die Lotther der neue Typographus abgedruckt / wenig findet — mir aber gar nichts von seinem Lateinischen Druck noch zur Zeit unter die Augen gekommen ist.) Idem me TECUM fateri oportet, Patrone observande. Et gestio sane scire, in quam officina Wittenbergensi, numne in Grunenbergiana, an vero in
 Lot-

Lottheriana recens instructa, duo hæc, quæ aliquando ceu cimelia redemi, Lutheri vetustissima ita dicta autographa sint impressa. En titulos utriusque.

a) *Ad librum eximii Magistri nostri, Magistri Ambrosii Catharini, defensoris Silvestri Priuati acerrimi. Responso Martini Lutheri. Wittenbergæ, Mense Aprili. Cum exposita Visione Danielis VIII. de Antichristo, in 4t. plagis 13.*

Inscripsit hunc librum Lutherus his verbis:
*Vincilao Linco (n) Augustinianæ Familiae „
Vicario, Ecclesiasti Nurmbergen. Eccle- „
Tom. 1. Fasc. II. D d fia,*

(n) Idem refert Verpoortennius in vita Wenceslai Linci p. 17. quæ Sacris superioris ævi Analectis ab eo præmissa est, ubi & indicat, extare hoc scriptum in Luth. opp. T. I. Altenb. p. 654. sqq. Recenset illud Seckendorffius in Hist. Luth. L. I. §. CVI. p. 173. sq. edit. Lat. & p. 390. 393. sqq. edit. Germ. Ven. Frickii, ubi hic Vir doctissimus p. 393. scribit, daß dieses Buch zwar noch vor Lutheri Reise nach Worms von ihm verfertigt / aber erst am Ende des Jahrs gedruckt worden. Besiehe Epist. (scil. Lutheri) 218. 250. L. I. At vero in titulo editionis meæ Mensis Aprilis loco impressionis, Wittenbergæ, subiectus est, licet annus desit, quem tamen

fiæ, vere Theologo, suo in Domino Ma-
iori, Mart. Lutherus, Salutem., Finit eum
ita: Vale in Christo mi Vincilae. Vuitem-
berge, M. D. XXI. Prima Aprilis.

β) *De Votis Monasticis Martini Lutheri iudi-
cium. Wittembergæ. 4t.*

Et hic liber anni ac typographi indicio
caret; utrumque tamen non ita difficili
coniectura erui posse, crediderim. Anno
enim 1521. exscriptum esse, exempli vetu-
stas facile prodit; quo anno etiam Luth-
rus illum *Ioanni Luther Parenti suo dedica-
vit; (o) sic enim epistolam finit: In quo
(Iesu Christo) bene vale, carissime Parens,
& matrem meam Margaritam tuam cum uni-
verso sanguine saluta in Christo. Ex Ere-
mo, (p) vicesima prima Novembris. An. M. D. XXI.*
Re-

---

men 1521. esse, nullum est dubium, cum typi
illud prodant. Conf. si velis, Bayle Diction.
Hist. & Crit. T. III. p. 2381. sq. edit. recent. voc.
Prierias.

(o) Ex qua dedicatione supra p. 380. verba quæ-
dam notatu non indigna excerpti.

(p) Id est Wartburgo, arce prope Isenacum, in
qua Wormatia redux, cum à Cæsare proscri-
ptus esset, aliquantisper, ut ab adversariis tu-
tus

Recensetur hic liber in Seckendorffii Hist. Luth. Lib. I. §. CV. n. I. p. 171. sqq. & in Frickii edit. Germ. Seck. Luth. p. 399. sqq. conf. Sleidanus in Comment. de stat. Rel. & Reip. Lib. III. p. m. 67. Ipse Lutherus apud Seckend. l. c. p. 173. scribit de hoc suo tractatu; *esse illum omnium, quos scripserit, munitissimum, immo, quod gloriari audeat, invictum.* Cæterum typis Melchioris Lottheri Jun. (qui paulo ante, quod Tv ipse hic doces, calcographiam triplicis linguæ Wittenbergæ erexit, quæ Lutheri verba sunt, à Te ex Epist. Tom. I. f. 225. (a) adducta) isthoc meum exemplum fuisse excusum, forsan haud vane coniicio. Cum enim prior ille à me adductus Lutheri liber caractere expressus sit minus elegantis, & multis abbreviaturis deformato, qualis forte in Grunenbergii typographeo

Dd 2

in

tus foret, delituit, quam spectare & mihi contigisse, non in minimis pono. Eremum illam arcem & Pathmum suam vocavit, vide præter alios, Io Langeri vitam à Christ. Schlegelio editam §. XLIX. p. 98. 99. ubi & docetur Lutherum postea 1530. cum in arce Coburgensi comoraretur, & hanc Eremum & Pathmum suam, & se interdum Eremitam appellasse in literis ad amicos.

in usu fuerat; hic è contrario typis est excusus pro illo tempore satis nitidis, & paucissima literarum vel vocum compendia ibi reperiuntur. Quare cum ipse p. 17. in nota (n) aliorum quidem fide, scribas, paucos illos latinos libros, quos Melch. Lottherus typis exscripsit, nitore se suo commendare; (worunter die wenige Lateinische gar sauber seyn sollen) insuper p. 14. not. (i) Lutheri verba ex Tom. I. Epist. f. 194. a. adducas, ad Ge. Spalatinum iam 1519. scribentis: *Venit Melchior Lotterus instructus optimis formularum matricibus, à Fabrenio acceptis, paraturus apud nos officinam excusoriam instituere; facile in hac mea opinione confirmor.* Figuræ titulum ex omni parte ornatus gratia cingentes, (die Einfassungen) inter alia repræsentant monachum, ut videtur, & monialem sibi invicem è regione stantes. Modo commemoravi, Lutherum Lottheri officinam apud Ge. Spalatinum commendasse, quod & l. c. pluribus egit. Porro apud Eliam Frickium lego, (q) Lutherum illo anno ex castro Wartburg, ubi latebat, plures libros Ge. Spalatio transmisisse, procul dubio, ut

eos

(q) In der Seckendorfschen Historie des Lutherthums/ Lib. I, s. CIV. p. 384.

eos typis Lottheranis imprimendos curaret. En ipsa eius verba: Lutherus schrieb den Tractat von Mißbrauch der Messen/ mit einer Vorrede an die Augustiner zu Wittenberg / welcher in dem Lateinischen Exemplar das Datum vom 1 sten Nov. (1521.) beygesetzt. Der Tractat aber ist erst im folgenden Jahr im Ianuario gedruckt worden/ weil solchen mit andern ihm überschickten Tractaten Spalatinus so lange zurücke gehalten / daher derselbe unter den Schriften des 1522. Jahrs T.II. Alt. p. 21. sqq. stehet: Ex quibus verbis hæc ego mihi videor colligere posse, Spalatinum hunc librum meum, (r) cuius dedicationem vicesima prima Nov. M. D. XXI. scriptam esse, supra dixi, forte eodem adhuc anno, aut initio sequentis, prelo Lottherano, suasu forte Lutheri, subiecisse. Quantum valeat hæc coniectura, Tvo permitto expendendum acutissimo iudicio: forte nonnullis a Te quoque non nisi hariolando hic dictis vel minima lux inde accedet.

Dd 3

Ad

(r) In quo id adhuc observo, philyram eius primam in ora non esse notatam signatura simplicis A, sed duplicis Aa, alteram plagam Bb, & sic porro sequentes, usque ad ultimam, quæ signum Pp. gerit. Vnde fere coniicio, illum alii libro Lutheri in Lottheri officina ante excuso, velut annexum fuisse per ista signa, & separatim quoque venditum esse.

Ad p. 17. not. (o)

Angesehen Nic. Gerbelius in seiner Hagenmauer Edition fast nichts anders gethan / als daß er das andere N. T. Erasmi bloß Griechisch / um der Commodität willen / und zwar ziemlich vitios in Klein 4to nachgedruckt.) Conf. quæ p. 392. sqq. fusius annotavi. In *media*, seu *quarta* forma excusum esse hoc N. T. Eckhardus, loco ibi citato, p. 7. & 12. statuit. Boysenius in Diatribe ibidem à me allegata, p. 12. in *forma quarta*, vel *magna octava* impressum esse dicit. Obiter observo, Cl. Eckhardum, qui Rev. M. Io. Christ. Olearii, Ecclesiastæ Magdeburgensis coniecturis porro institit, non videri mihi primum fecisse coniecturam illam, quod B. Lutherus, in interpretatione sua N. T. conficienda, usus sit editione N. T. græci à Nic. Gerbelio procurata, uti quidem, dubia tamen addita formula, statuit Cl. Boysenius, l. c. §. III. p. 6. Videtur enim mihi iam olim celeberrimus Ebreæ linguæ apud Argentoratenses Professor, *Frid. Blankenburgius* in hac fuisse sententia, ex cuius oratione sæculari 1617. de Versione Lutheri Biblica, hæc verba adducit D. Io. Frid. Maye-

RUS:

rus: (s) *Confugio ad ipsum Græcum Exemplar, quod anno Christi 1521. Haganoæ à Thoma Anselmo Badensi fuit excusum, in quo hoc (t) etiam non legitur testimonium, tale exemplar cum Luthero fuerit, quis illum ullius doli accusabit? Hæc Blanckenburgius.*

Ad p. 18. not. (q)

Ober — in dem Monaths Tag Januarii, A. 1722 (lege 1522.) ein Irrthum zu corrigiren/davon lasse ich andere urtheilen.) Aut mendosum esse hunc Philippi locum, aut de aliqua V. Testamenti latina vel græca editione, agere, suboluit iam ante hos ipsos sexaginta

D d 4

annos

-
- (s) In Historia Versionis Germanicæ Bibliorum D. Martini Lutheri Cap. IV §. 8. p. 53.
(t) Sermo ei est de dicto Classico, I. Ioh. V. 7. Idem p. 394. annotatum à me est, ubi notandum, ad auctores ibi à me citatos addi etiam debere Relatt. Innoc. 1711 p. 156. — 159. coll. Krafftii Prodr. Hist. Vers. Germ. Bibl. p. 85. sqq. & p. 110 vitæ Io. Lufftii. Inprimis adde Cel. Seelenii Selecta Liter. Diss. V. §. VI. p. 204. sqq. qui & ipse multos scriptores, de illo dicto, I. Ioh. V. 7. agentes, adducit. Hoc ipso quoque tempore, dum hæc scribo, in Catalogis librorum

rum

annos doctissimo Herm. Conringio, in Epistola gratulatoria ad Ducem Brunsvic. & Lüneb. Augustum, Helmst. 1666. 4. excusa, p. 66. ubi N. T. Versionis Germanicæ editionem, quæ An. 1522. circa diem Matthæi prodiit, in Augustam Bibliothecam, à Principe esse relatam, dicit, & ibidem contra Bucholcerum (qui in indice Chron. ad A. 1522. p. m. 491. ad probandum, Philippi studio atque censura Lutherum in recognoscendo N. T. usum fuisse, ad epistolam I. Philippi ad Camer. provocaverat,) evincere studet, epistolam illam primam, Ian. Mense illius anni scriptam, de N. T. recognitione nihil habere; etsi perquam verisimile sit, Lutherum a Philippo Melancthone adiutum esse.

Ad pag. 19. init.

Über doch selten anzutreffen) Spectant & huc inprimis verba Cl. Schelhornii, in Amœn. Lit.

---

rum, qui proximis nundinis vernalibus prodierunt, unum video, huc omnino, ut ex titulo patet, referendum, nempe GEORGII (in aliis catalogis IOANNIS extat) GOTTFR. RICHTERI Catalogus Testium veritatis, d. i. ein uraltes Zeugnuß von denen dreyen Zeugen im Himmel / 2c. 4. Leipzig, 1727.

qui, cum Lutherus Sacris Ecclesiæ repurgandis operam dare inciperet, eiusdem vestigia premere conarentur, paucis interiectis; *quorsum & inquis, referendi, qui primum in versionem Germanicam N. T. à Luthero An. 1522. adornatam, Indicem illic typis subiecerunt.* Qua occasione lubet TIBI, Patrone mihi faventissime, in memoriam revocare alium librum, ab Indice tuo non ita alienum, quem Tuo aliquando subieci iudicio, qui & post perlustrationem eius mihi asseverasti, nec le Long in Bibl. Sacr. nec Ven. D. Boernerum ibidem eius mentionem facere, ceterum bene digesta & ordinata esse in hoc libro pleraque omnia: *Es sey wol eingerichtet. Est vero ille liber in forma, quam dicunt, folii excusus, hoc tit. Concordanz des newen Testaments zu teutsch. Aller Evangelischer Spruch Ußzug nach Ordnung des A. B. C. kurz und fleißig / Registers weiß veruakzt. Zu Strassburg bey Hans Schotten zum Thiergarten. M. D. XXIII. mit Keyserlicher Freyheit uff sechs Jar.*

In fine libri hæc leguntur: *Vollendet durch Hans Schotten zu Strassburg / uff den sibengehendsten Tag des Brachmonats. Anno Christi M. D. XXIII. Præmisit Schottus brevem præfatunculam, quam inde excerpere non gravabor.*

Joh.

Johannes Schott / Drucker zu Straßburg /
wünscht dem Christlichen Leser / Heyl und
Gottes Genad:

Zu Behylff menschlicher Vergesslichkeit / so
nit allzvt vest das GOTTIS Wort behalten in
iren Herzen / und doch dasselbig begyrig seind zu
wissen / hab ich usß Gnad und Beystandt GOTTIS
des Allmechtigen / diß Buch / Evangelischer
Spruch Concordanz / genant / nit on sonderen
Fleiß / Müß und Arbeit zusamen bracht. Wel-
ches gleich wie ein Spiegel anzeigt / alle Win-
ckel / Ort und End des ganzen newen
Testaments. Das wöllest Christlicher
Leser / mit Danck annemen. Denn die Frucht
seins Gebrauchs mir unußsprechlich / dir aber
(bezeug mich der Erfarnuß) hoch nützlich ist /
gottgelernig zu werden.

Vt & nonnulla speciminis loco afferam ex
ipso libro, en TIBI hæc habe. Primi tituli in
lit. A. hi sunt: A. Abel. Abent. Abentessen.
Abentmahl. Aberglaub &c. Ex voce Abent hæc
excerpere iuvat.

Abent.

Mat. VIII. b. und von abent / und sitzen mit Ab-
raam.

XIII. c. und am abent war er allein daseibß

XVI. a. des abends spricht ir/es würt ein

XX. a. da es nun abent war / sprach der Herr

Et sic porro; quantum differat hic quasi In-
dex

dex Argentoratensis (y) à tuo Indice Bambergensi, quem & Wittebergæ reculum fuisse, paulo postea affirmasti, Tvmec videbis.

Ad p. 20. med.

A. 1522. an unsern theuren D. Wenceslaum Linckium — der — 2. Jahr darauf nach Nürnberg kam.) Paulo antep. 417. ostendi, b. Lutherum Wittenb. 1521. prima Aprilis, Vincilao Linco librum suum contra Ambros. Catharinum nuncupasse, ubi eum *Augustiniane familia Vicarium*, Ecclesiastem Nurmbergensis Ecclesiæ, *vere Theologum, & suum*
in

(y) Possideo & alium similem librum, cuius hæc est inscriptio: Pandect - Büchlein beyleufig aller Sprüch beyder Testament Auszug / in Titel zerlegt / und in 12. Büchlin verfasst. Sampt dem Helden - Büchlin / newlich wider getruckt und bessert. Oth. Brunnfels. M. D. XLIII. 8v. In calce est: Gedruckt zu Augspurg / durch Valentin Othmar. Idem Johannes Schott præfationem adiecit, docetque (coll. p. 1.) a Brunfelsio latino prius sermone hoc scriptum adornatum esse, & à se nunc germanice reddi & edi. Loci Communes sacri sunt, & subiectus libellus, dictus das Helden, Büchlin / nihil aliud est, quam translatio germ. Catalogi virorum

in Domino Maiorem vocat. Pervenisse eum deinde Altenburgum, ex qua urbe 1525. Norimbergam revocatus fuit, TIBI cum primis notum est, & ego quoque supra p. 375. 376. & in notis utrobique subiectis, ostendi, adductis eam in rem fide dignis scriptoribus.

Ibid.

Nun kan ich nicht in Ubrede seyn/das Melchior Lotthers Namh gar nicht auf dem ersten Exemplar — zu finden.) Exhibui p. 303. sqq. in hoc ipso fasc. epistolam Melanchthonis ad Eob. Hessum; Wittenbergæ sine anni & diei indicio

---

rorum illustrium Vet. & N. T. quem Brunfelsius scripsit, (cuius & præf. Argentorati 16. Kal. Marcii 1527. exarata, est præfixa) & Argentorati apud eundem Ioannem Schottum 1527. in 8. edidit. Nec multum à priore differt alius libellus, quem & ipsum possideo, h. t. Concordanz und Zeyger der namhaftigsten Spruch aller Biblischen Bücher / Altes und Neues Testaments / aufs kürzest verfasst / und zusammen gebracht. Sampt einem ordentlichen Register am Ende dieses Büchlin. Gedruckt zu Nürnberg/ben Johann Kramer. Annus non additus reperitur, forma est parva duodecimalis. Ethic in locos communes est divisus.

dicio scriptam, ubi & ait: *Lottheranis quibusdam prelis ocius erit post absolutam $\epsilon\gamma\mu\sigma\upsilon\epsilon\iota\alpha\upsilon$ Novi Testamenti.* Ex his patet α) has literas A. 1522. exaratas esse: nam 1523. Eob. Hessus eas cum aliis evulgavit; β) plura prela, quam unicum in excudendo N. T. occupatum fuisse, sive hæc de prima vel secunda editione intelligantur. Imo Lutherus, loco à TE (p. 19. in not. x. citato.) ad Spalatinum scribit; singulis diebus decies millia chartarum *sub tribus prelis* excudi ingenti labore & studio.

Ad p. 21. nota (d) vel 22. fin.

So vielleicht in den Catalogis Bibliothecarum ebnermassen nicht schaden könnte.) Hinc & Bibliotheca Gesneri, & Epitome eiusdem Simleriana vel hoc nomine commendari merentur, quod plerumque diligenter ibi annotatum sit, à quibus typographis libri sint excusi. Quæ observatio TVA, VIR celeberrime, apposite hic & docte prolata, omni laude, sed & imitatione recte monitorum, digna est.

Ad p. 22. med.

Dann die Kirchen-Postill schon etwas eher eines Theils unter die Press gegeben worden.) Quoniam prolixius hæc exposita à TE video in p. 58, nota (y), ea, quæ dicenda habeo, istuc pace tua reservabo. Ad

Ad p. 23. not. (e)

Jedoch etwas grössern Octav - Form / von A. 1624. gedruckt ist) A. 1524. scribere voluisti, nisi typographus erravit.

Ibid. not. (f.)

Die erste Psalter - Version aber noch A. 1524. 8v. — nachgedruckt worden.) *Rarissima præsertim est, quam ad manus habeo, prima Psalterii ab eo (Luthero) Germanice redditi editio, quæ A. 1524. in 8v. lucem vidit. Verba sunt Schelhornii in Amœn. Lit. T. II. p. 416. qui & de hoc Psalterio notabilem I. F. Mayeri locum affert ex eius Hist. Verf. Luth. p. 11. Conf. quoque doctas Ven. Boernerii annotationes de hac Psalterii editione in Bibl. Sacræ Longianæ P. II. Cap. IX. p. 232. (*)*

Ibid. not. (h)

Dann in diesem Jahr 1526. kamen auch schon — die Propheten Habacuc und Jonas verteutscht / mit einer kurzen Erklärung heraus.) *In servitibus meis libellus iste: Habacuc Propheta cum Annotationibus Marti. Luthe. Johanne Lonicero*

(*) Conringius in Epist. grat. ad Duc. Augustum, p. 67. meminit voluminis, in Principis Bibliotheca exstantis, quod A. 1524. Wittenb. per Melch. Lotterum, titulo communè *Vet. Test.* editum est. Sed conf. notam tuam (g) p. 23.

nicero Interprete 1526. 8v. In ultimo folio additur: *Argentorati Ioh. Knoblauch excudebat, Anno 1526. Mens. Aug.* Lonicerus illum inscripsit D. Telamonio Suffraganeo Episcopi Basil. Argentorati 1526. *En, ibi ait, divum Habacuc Prophetam, Lutheri Scholiis illustratum, meis vero qualibuscunque vigiliis latinitate donatum, tibi dedico.* Dedicacionem sequitur versio latina Prophetæ secundum Hebræum fontem. Hinc Lutheri Annot. præmissa verbosiori præfatione eiusdē, cuius initium est: *Scholiis divinum hunc illustrare vatem, ideo in animum induxi, quo & ipse semel tandem aprico gauderet &c.* Seckendorf. in Hist. Luth. Lib. II. §. XXI. p. 55. sq. edit. lat. & L. II. §. XXVIII. p. 786. sq. coll. p. 2780. hunc commentarium, quem non minoris æstimandum esse & eruditionis & pietatis dicit, ac comment. Lutheri in Ionam, qui eodem anno prodiit, quantum fatis est, recenset, atque latine versum T. IV. Lat. Witt. opp. Luth. fol. 622. sqq. extare ait. Ex quibus patet, eodem A. 1526. & versionem Habacuci & Ionæ German. & commentarios in utrumque germanicos, & versionem Annotationum Lutheri in Habac. latinam Lonicerianam lucem vidisse.

Die

Ad pag. 24. not. (i)

Die Propheten der Widertäufer Ludw. Hetzers
und Joh. Denckens) De Prophetarum versio-
ne Germanica Hetzeriana peculiarem com-
mentationem, in literis ad me nuper datis
memini pollicitum TE esse proxime emis-
surum, quam avide omnes, qui accuratio-
nem tuam norunt, mecum expectabunt.
Ipse ego paucula de ea attuli in Fasc. I. Syl-
loges meæ p. 210. sqq. & postliminio ve-
niam apud TE, eius rei gratia, deprecari
necessum habeo. Addatur interim ad alle-
gati ibidem Prodromi Krafftiani paginam
6. eiusdem quoque pag. 44. & 47. conf. Mait-
taire Ann. Typ. T. II. p. 684. sq. Ven. D. Boer-
nerus in Bibl. Sacr. le Long. P. II. C. IX.
p. 205. Bibliorum Lutheri cum figuris, Ar-
gent. apud Wolfg. Köphl. 1530. impres-
sorum, meminit, addens, hanc editionem
nequaquam omnes libros sacros, ut titulus
falso refert, ex Lutheri Versione, sed ma-
gnam partem Prophetarum & libros Apo-
cryphos à Luthero illo tempore nondum
editos, ex alterius, forte *Hetzeri*, translatione
exhibere. Quod ipsum & à TE p. 41. not. (q)
observatum video. *Kilianus Leib*, Prior Reb-
dorfensis, in epistola ad Conradum Adelman-
Tom. I. Fasc. II. Ec num

num ab Adelmansfelden, (z) de *Sacra Scriptura dissonis translationibus*, ex Rebdorff. An. 1539. d. 27. Junii scripta, & præmissa ipsius Adelmanni (a) ad lectorem epistola, Anno M. D. XLII. in 4t. decem foliis absque loci indicio, edita, rarissimeq; obvia, nec, quantum memini, ab aliis commemorata, sed in Lutherum, & qui eius doctrinam sequuntur, valde iniuriosa, lit. B. 4. b. *Quod nos, inquit, Isaie nono cap. de parvulo Ihesub legimus. Et vocabitur nomen eius ammirabilis, consiliarius, Deus, fortis, Hetzer quidam, qui & ipse non sine Iudæis, Prophetas in Germanicam*
Lin-

(z) Eius manus titulo exempli mei sequentia verba adiecit. „ Venerabili concionatori lau—
„ Conradus Adelman ab Adelmansfelden, „
vid. de eo Iac. Burckhardi Comment. de Ling. Lat. fatis in Germ. P. I. p. 242. & P. II. p. 270. 275. conf. Schelhornii Amœn. Lit. T. V. p. 83. Ceterum Adelmansfelden vicus est Evangelicæ nunc religioni addictus, ac quatuor fere milliaribus à Patria mea, Hala Suevica, & uno alteroque lapide distat ab oppido Elwangen, in Franconiæ collimitio; habetque arcem, quæ, ni fallor, sedes olim fuit Dominorum ab Adelmansfelden.

(a) In qua se Canonicum ac Cellerarium Augustensem vocat; conf. Burckhardus II. cc.

Linguam convertit, ita dixit de puero, und er hanbt Wunderbar / Rath / Starck / Held / dictum est in superioribus nomen Hebraicum *El*, & *DEVM* significare, & fortem. Hetzer igitur sicuti reor Iudæis (b) gratificaturus, pro eo, quod nos, Deus, fortis, legimus, ipse Starck / Held / transtulit. Idem paucis interiectis de Hetzero scribit: Hetzer (credo iudaissans) id quod ex Ieremia (cap. 31.) iam recens adductum est, sic vertit: Der Herr hat etwas news auff Erden geschafft / nemlich / das auß ain Weib / ain Man werden würdt. Hac ille portentosa interpretatione huius vaticinii dulce atque Christianum certe, & catholicum evertit, & obtexit mysterium. Obiter addo & alium locum circa finem epistolæ reperiundum.

Ego, ait Leibius, iam annis plus quinquaginta duobus, sacros audivi atque legi libros, legi quoque & vidi eruditorum commentaria, nonnihil operæ, linguis Hebraicæ, Chaldaicæ, Græcæque discendis impendi, vidi atque animadverti eam, quæ tibi tedio ac molesta est, translatio-

Ee 2

nunt

(b) Conf. Lutheri tract. de Schemhamphoras, Wittenbergæ 1543. 4t à Georg Rhau excuslit. O. 2. b. de Iudæorum astutia circa hoc dictum Iesaiianum.

„ *num varietatem.* Intendi tum animum,
 „ ut ex Hebraicis atque Chaldaicis, Sacrae
 „ Scripturae assequerer veritatem. Demum
 „ hoc tempore id, quidquid est, quod vi-
 „ debar affecutus de Scripturae mysteriis,
 „ congeffi in unum, ut hiis meam fidem,
 „ eorumque qui curae commendati sunt
 „ meae, adversus Iudaismum, qui forsitan
 „ hac errorum tempestate, nonnullis modicae
 „ fidei hominibus, placet, contraque haerese-
 „ ses atque schismaticorum deliria ac ca-
 „ lumnias, Deo adiuvante tueri queam.
 „ Haec ipsa, cum huiusce, ad tuam mitto ex-
 „ cellentiam, ut te iudice cognoscam, re-
 „ ctene, & chartas impenderim & atra-
 „ mentum. Liceat tuae prudentiae quid-
 „ quid recte se non habet, expungere, nam
 „ universim, paratus sum cedere, catholice
 „ sapientibus &c. Haecenus Kilianus Leib.
 Si quid horum, Zeltneri reverende, am-
 plius exploratum TIBI est, quaeso me eius
 rei data occasione fac certiolem.

Ibidem.

Lutheri Brief an Wenc. Linck — vom Dols-
 metschen / den gedachter Linck zuerst ediret) Al-
 torfio vestro hanc felicitatem debeo, quod
 exiguo a me pretio comparatum possideo
 volu-

volumen (c) quartæ formæ, quo diligens illo ævo possessor pleraque *Lutheri* sic dicta *Autographa* collegit, quæ A. 1530. prodierunt, quanquam & haud pauca insint, quæ aliis annis edita, & ab aliis auctoribus profecta sunt. Hic etiam hæc ipsa *Lutheri* Epistola extat, h. t. *Ein Sendbrieff D. M. Luthers von Dolmetschen und Fürbit der Heiligenn. M. D. XXX.* Constat foliis decem; *Wenceslaus Linck* Præfatus illi est *Norimbergæ* die 15. Sept. eiusdem anni. Scripsit illam *Lutherus* ex *Eremo* (d) octava Septembris 1530.

Ee 3

Ad

(c) Cuius fronti agglutinata sunt nescio cuius insignia pereleganter picta, addito infra versu:

Ultimus ad mortem post omnia fata
recursus.

(d) i. e. ex arce *Coburg*, quod iam p. 419. ex *Christ. Schlegelii* vita *Io. Langeri* §. 49. p. 98. probavi, ubi tum *Lutherus* aliquantisper degit, ut *Theologis Augustæ Vindel.* in comitiis cum *Electore* agentibus, quando *Confessio Aug. Carolo V.* exhibebatur, esset propior, ceu *Schlegelius* loquitur, qui & §. L. p. 112. quædam non vulgaria de hac ipsa *Lutheri* epistola annotavit, uti & fusius, in sequentibus paginis, de ceteris scriptis à *Luthero* in arce *Coburgensi* elucubratis, ibidem egit.

Ad pag. 25. init. & in not. (k)

Esaias, 1528. 4to Wittenberg ohne Drucker) Digna sunt verba ipsius B. Lutheri & Cel. Bunemanni, (e) quæ hic locum habeant. Ille in epistola, primum ab hoc viro doctissimo edita, & ad Gerhardum Villscampum, quem & Lampadariū ibi vocat Lutherus, XX. Octobr. 1528. scripta: *Nunc, ait, mississem Iesaiam recens natum Germanum, sed ita distracta sunt exemplaria, ut ipse nullum pro me habeam.* Ad hæc ita commentatus est Cl. editor. *Possideo, inquit, rarius hoc autographum inscriptum: Der Prophet Jesaia / deutsch. Wittenberg 1528. 4. Versio hæc prima in quibusdam locis propius ad Hebraicos fontes accedit, notulisque marginalibus est paullo instructior. Versiones hæc inter se collate usum (f) nonnullum habere possunt.* Hæc ille. Ipse rursus Megalander circa finem præfationis suæ, Scholiis suis

(e) In Bibl. Hist. Phil. Theol. quæ Bremæ editur, Class. I. Fasc. II. obs. V. p. 139. & 145.

(f) Eandem observationem ex Mayeri Hist. Vers. Bibl. Luth. p. 29. 30. adduci video in le Long Bibl. Sacr. P. II. C. IX. p. 204. Confer quæ supra p. 425. ex Schelhornii Amœn. Lit. T. II. p. 415. sq. annotavi, cuius & sequentia verba legi merentur.

fuis in Eſaiam, Vitebergæ 1534. 8. à Io. Lufft excuſis, præmiſſæ, hæc habet: Porro genus dicendi, ſi eum (leſaiam) in ſua lingua loquentem audias, elegans & copioſum eſt. Quia autem nulla Latina translatio adhuc extat, quæ aliqua ex parte Hebraicam ſententiam clare & perſpicue reddat, commodiſſime fecerit lector, ſi ſe ad noſtram Germanicam referat, in qua ita ſudavimus ad ſententiam perſpicue reddendam, ut exiſtimemus, candidum lectorem noſtrum laborem probaturum eſſe. Sic ipſe Lutherus.

Ibid. & in nota (n) coll. p. 24. in not. (h)

Zacharias der An. 1528. 4to — erſchienen) Discrepantiam opinionũ, quas viros doctos fovere hic deprehendis, aliis, 1527. aliis 1528. Zachariæ verſionem primum fuiſſe editam à Luthero, exiſtimantibus, doctè concilias ipſe, & utrumque annum locum habere poſſe, oſtendis p. 113. in ſupplementis libri tui doctiſſimi.

Ibid. in fin. (p. 25.)

Nachdem der ſel. Dan. (errat. typogr. rectius David) Chytræus in ſeinem Onomaſtico, welches er unter dem Nahmen Theophili Lebæi das erſtemal An. 1557. edirt / nach dieſem aber ſeinen rechten Nahmen in andern Editt. dazu geſetzt.)

Possideo duas huius libri editiones, quarum prior hoc gaudet tit: *Onomasticon theologicum, recens recognitum, à Theophilo Lebeo (g) Wittebergæ Anno 1557. 8.* In fine lego: *Excudebat Ioh. Crato, impensis Cunradi Ruelii.* Præfatio scripta est *Francfordiæ ad Menum*, die XVI. Sept. A. 1557. Altera editio, *Wittebergæ à Clemente Schleich & Anton. Schön 1578. 8.* impressa, auctior est, eundemque habet titulum. Dedic. ad D. Ioh. Schieldorpium Episcopum Bergensem in inclyto Regno Noruegiæ scripsit David Chytræus (quod ipsum nomen ibi reperitur in hac edit.) *Rostoshii prid. Natalis Filii DEI,*
incho-

(g) In hac editione locus à te productus nondum legitur, etsi lemma *MACCABÆI* adest, quod fufius deductum deinde fuit in edit. 1578. p. 484. -- 486. ubi ille locus articulum finit. Idem locus integer etiam ex Chytræi *Onomast.* profertur in *Le Long Bibl. Sacr. P. II. C. IX. p. 202.* Observo tamen, in verbis: *oratio propria & purissima*: omissum esse τὸ: & *purissima.* Allegatur in *Longii Bibl. l. c. huius Onomastici p. 896.* sine dubio *Operum Chytræi Tomi secundi*, in quo illud reperiri, ait *Schüzius l. c. Lib. I. p. 160.* Ceterum miror, inter tot libros *Dav. Chytræi, Wittebergæ impressos*, quorum plerisque

inchoantis Annum 1578. Subiecta est ista præfatio A. 1557. exarata, quam paulo ante memoravi. Agit de hoc Onomastico, variisque eius editionibus, verbose, erudite & candide Vir Cl. Otto Frid. Schützius in vita Dav. Chytræi, Lib. I. §. XXXII. p. 155 — 161. coll. Lib. II. §. XC. p. 552. qui & L. I. p. 159. in nota dicit, *Theoph. Lebei* nomen alludere ad prænomen auctoris, *David*; atque p. 161. ita paragraphum concludit: „Nec operam perderet, aiens, qui novam eius „

E e 5

(Ono-

que sum instructus, nullum, quod sciam, in officina Lufftiana excusum esse, cuius rei causa Phil. Melanchthoni forsan adscribenda est, qui & ipse parcius Lufftii prelis usus fuit, quique Chytræi scripta nonnulla, quæ vivo Philippo Wittebergæ excusa sunt, nominatim eius Præcepta Rhetoricæ inventionis, 1556. & Onomasticon Theol 1557. Io. Cratoni imprimenda dedisse videtur, sibi à Chytræo sine dubio transmissa, quod Schütziū l.c. semel iterūq; ostendisse memini. Vnde factum deinde est, ut Cratonis eiusque hæredum officina plerosque Chytræi libros eorumq; iteratas editiones iure quasi sibi vindicaret; quamvis & videam, aliquos typis Clementis Schleichii, rursus alios Ioh. Schwertelii, alios denique Petri Seitzii & Matthæi Welack, qui omnes typographi Witteb. fuerunt, fuisse exscriptos.

„ (Onomastici) editionem , ex recentiori-
 „ bus libris passim correctam & locupleta-
 „ tam curaret , præsertim cum huiusmodi
 „ compendiario libro caremus , quo res Bi-
 „ blicæ cum Ecclesiasticis coniunctæ sunt.
 „ *Addit tamen statim :* Sed quis tandem
 „ herculeum illum laborem suscipiet ? aut
 „ cuiusnam sumtus in tanta novorum libro-
 „ rum mole sperare licebit. „

Ad p. 26. med.

Als vorgedachter Melchior Lotther — ver-
 muthlich nach seines Vatters Tod / sich wiederum
 gegen dem Anfang des 1525sten Jahrs nach Leip-
 zig zuruck gewendet) Destruis iterum ipse hanc
 coniecturam tuam , VIR integerrimè , in
 mantissa vitæ Lufftianæ adiecta , p. 112. sq.
 Saltem hanc non primariam causam abitus
 Lottheri ex Vitemberga fuisse , putas , quod
 patris nuper demortui officinam impresso-
 riam aditurus , Lipsiam redierit. Substituis
 ergo , ducem secutus Lutherum , (h) veri-
 similiorem ; *illum scilicet apud Principem male*
traductum esse. Conf. quæ Tv ipse p. 12. in
 nota

(h) In Epistola ad Spalatinum 13. Dec. 1524. da-
 ta , quæ extat T. II. Epistolarum Lutheri edit.
 Aurif. f. 232. b.

nota (b) de Lottheri *abitu* annotasti, & quæ ad p. 30. Comment. tuæ de Deuteronomio Mosis, Lutheri Annot. illustrato, & 1525. apud Io. Lufft impresso, infra à me dicentur; unde coniectura hæc tua haud paullum confirmatur, Lottherū sub initium A. 1525. Wittenbergæ discessisse, quia non parvi momenti librum Latinum eodem anno Lutherus Io. Lufftio nunc dedit excudendum.

Ad pag. 27. not. (r)

Ja ich erinnere mich noch weiter hinaus bis 1536. bey ihm gedruckte Bücher gesehen zu haben) Forfan & Ge. Wicelii Apologiæ recordaris, Lipsiæ 1535. à Melch. Lotthero excusæ, de qua supra p. 386. ad pag. 12. not. (b) huius doctissimi libri tui, paucis egi.

Ibidem.

Maittaire Annales — der — die bekannte Epist. Nic. I. an Kayser Michaël u. a. m. — 2mal angeführet hat.) Hoc volumen, quod Lipsiæ 1536. 4. ex officina Melch. Lottheri editum est, Maittairium in Tom. II. p. 841. & 853. adeoque bis, allegasse, ipse observavi, cum illam epistolam, quæ de supplicio Thomæ Mori agit, in sectione secunda huius fasc. recudi iuberem, ad quam & conferri possunt ea, quæ de Thoma Moro in hoc ipso volumine à Lotthero excuso, continentur.

Ad

Ad pag. 30. med.

Obwoln -- zu vermuthen -- daß er mehr scripta Lutheri gedruckt.) Non vane auguratum TE esse, Vir summe Rever. demonstrat liber latinis literis, eodemque sermone, à Ioh. Lufftio impressus, cuius ipse felix possessor sum, cuiusq; hæc est rubrica: *Deuteronomion Mose cum Annotationibus. MART. LUTHER. Wittemb. 1525. 8.* In extremo folio typographus nomen suum addidit, hoc modo: *Wittembergæ apud Ioh. Lufft. An. Domini 1525.* Recenset illum Seckend. in Hist. Luth. Lib. II. §. VIII. p. 24. sqq. coll. Lib. III. §. XIV. p. 36. & indice III. ad a. 1525. Sed alio forsân tempore plura de hisce dicendi se offeret occasio, ubi & secundum ea, quæ p. 108. in not. (c) elegantissimæ tuæ descriptionis vitæ Lufftianaæ, rectissime scripsisti, verbosius de libris nonnullis, in officina Ioh. Lufftii excusis, quos TIBI haud visos esse, deprehendo, bona cum venia tua disseram; ex quibus nunc saltem *Casp. Peuceri Commentarium de præcipuis generibus divinationum nominatim profero, quem cum gratia & privilegio Casareo Wittebergæ excudebat Ioh. Lufft, An. M. D. LXXX. 8.* qui liber iis illustrandis idoneus est, quæ p. 105. not. (x) docte

doctè commentatus es, addens, vix te recordari librorum, qui A. 1580. & sequenti tempore, à Lufftio typis exscripti sint, ultimumque TIBI visum, quem & possideas, esse rarum Casp Peuceri modo dicti librum de dimensione terræ 1579. 8. à Lufftio excusum.

Vale, VIR maxime Venerande, & quæ bono animo hic protuli, boni etiam æquique consule, atque alias forte reliqua, quæ chartæ angustia nunc non capit, ad commentationem tuam eruditissimam, qualibuscunque meis annotationibus illustrandam, pertinentia, cum symbola quadam mea *Catalogo librorum, in officina Io. Lufftii excusorum, concinnando*, inserviente, benevole expecta, meque interim, quod facis, favore tuo prolixissimo, & sincero, quem luculenter adhuc expertus sum, amore prosequi perge. Dab.

Halæ Suevorum d. IX. Iul. A. R. S.

M. DCC. XXVII.

VI. NO.

VI.
NOVA LITERARIA
cum observationibus
variis.

NORIMBERGAE.

L Vcem nuper admodum vidit Actorum Eru-
ditorum & Curiosorum Franconia,
germanica lingua editorum, Pars Sexta, in cuius
Sectione septima, p. 417. sqq. Ioan. Sebastiani
Stedleri, in Academia Equestri Christian-Er-
langensi, Mathematicum Professoris, Tractatio
copiosa magni Problematum de invenienda Lon-
gitudine maris, ex MS. recensetur. In huius
capite V. (l. c. p. 431.) de Observationibus Astro-
nomicis Simonis Marii, qui A. 1609. Mundum
Iovialem detexit, docte agit auctor clarissimus.
Annotarunt tamen iam alii non contemnenda
de Sim. Mario, inter quos precipue mihi no-
minandus venit Georgius Paschius, cuius de In-
ventis Novis Cap. VII. §. VII. p. 534. sq. edit.
auctioris, evolvi meretur. Cum aliquando ami-
ci beneficio Simonis Marii scriptum, raro hodie
occurrent, curioso oculo inspexerim, iuvabit
eius excerpta nonnulla cum L. B. communicare.

Mun-